ساس سٽي سکر. ڪام

www.sascitysukkur.com

سنڌ جا شهيد

ڊجيٽل پبلشر

سنڌي ادبي سنگت شاخ سٽِي سکر

چيف ايڊيٽر

عبداللطيف انصاري

0333.7146119

سعيد سنڌي (جيڪب آباد)

فون نمبر : 0333.7346188
0344.3118179

ادارو سنڌي ادبي سنگت شاخ سٽِي سکر ويب پبلشر، محترم سعيد سنڌيءَ جو ٿورائتو آهي، جنهن تمام گهڻي محنت سان هيءُ ڪتاب ڪمپوز ڪري اسان ڏانهن اماڻيو آهي. اسين اميد ٿا ڪريون ته هو انهيءَ محنت سان سنڌي ڪتاب ڪمپوز ڪري سنڌ ڌرتيءَ جي خدمت ڪندو رهندو. اداري کي سندس وڌيڪ ڪتابن جو انتظار رهندو.

چيف ايڊيٽر
عبداللطيف انصاري

فهرست

- دریاھ خان دولھ — جي ايم سيد
- هوشو شيدي — منصور قادر جوڻيجو
- بختاور لاشارڻ — مير محمد تالپر
- هيمو ڪالاڻي — ناز سنائي
- روپلو ڪولهي — اسرار شام

شهيد دولهه دريا خان

جي ايم سيد

سومرن جي حڪومت ڪمزور ٿيڻ بعد انهن جي آخري حاڪم همير کي سمن قتل ڪري ان جي جاءِ تي سنڌن سردار اُنڙ پٽ ٻنڀ کي جام جو لقب ڏئي سنڌ جي گهٽي ياڳي تي حاڪم مقرر ڪيو. جيئن ته سنڌ جي ٻنهي بهترين گهراڻن جي مستند تاريخ اڃان تائين لکي ڪانه وئي آهي، ان ڪري انهيءَ جي حڪومت جو مفصل احوال ميسر ٿي نه سگهيو آهي. پر چچنامه ۽ تحفته الڪرام وغيرا جي مخلتف روايتن جي بنا تي 1360ع کان پوءِ ان گهراڻي جي شروعات شمار ڪري سگهجي ٿي. جا 1520ع تائين هلي اٽڪل 120 ورهيه ڪن حڪومت ڪيائون . ان عرصي ۾ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ انهيءَ قبيلي جي سردارن جو تسلط هو جي ننڍين رياستن وانگر اندروني طور آزاد هئا ليڪن سيئي سلامي وڏي حاڪم جام جي پريندا هئا.

اهو دور به سنڌ لاءِ امن امان، ترقي ۽ تمدن جو باعث رهيو آهي_ انهن جي دور حڪومت ۾ ڪيئي وڏا ڳوٺ ٻڌا، علم پکڙيو، هنر زور ورتو، قومي روايتون ۽ دستور به قائم رهيا. سنڌ جي غيرت، روايات،حب الوطني ۽ آزاديءَ هي حفاظت لاءِ سومرن پاڻ ملهايو ته سمن وري تهذيب ۽ تمدن کي زور وٺائڻ لاءِ ڪوشش ڪئي.

هن قبيلي ڪيترائي نامور حاڪم پيدا ٿيا جن مان جام تماچيءَ جو خاص مشهور آهي. جنهن جي ڪينجهر جي مهاڻيءَ نوريءَ سان رومانس جي قصي کي شاهه عبدالطيف نهايت عمده پيرايه ۾ بيان ڪري انهيءَ دور جي عمده تصوير ڪدي آهي.

چوڻ ۾ اچي ٿو ته انهن ڏينهن ۾ سنڌ ۾ امن امان، آبادي ۽ هنر جي زور وٺڻ ڪري آسودگي اچي ويئي هئي. مدرسه ڪليل هئا. هي حاڪم عالمن، شاعرن ۽ راڳ جي مجلسون ڏيندڙ هيون. عمديون پيڙيون، ان جا رنگا رنگي سڙهه ۽ ساز و سامان مجلس جي رونق کي وڌائيندڙ هئا. ڪينجهر جو نظارو نهايت عمدو هو. شاهه صاحب ان لاءِ فرمائي ٿو ته:

هيٺ جر مٿي مير، ڪنڌيءَ ڪونر ٽڙن،
ور ٿي واهوندن، ڪينجهر خستوري ٿئي.

”شاهه“

اهڙي طرح هن گهمندي هن جي نوريءَ نالي عورت تي نظر پئجي ويئي_ هوءَ هٿين پيرين آرڪيٽن هئي هن جي من ” گيرب ۽ گاءِ نه هو_ تنهن جي نيٽن راءِ کي ريجهائي ڇڏيو_ نيٺ سمي سجاڻي ٻيڙو ٻانهن ۾ ٻڌي ڪٽي راڻين ۾ شامل ڪيس پوءِ ته ڄام مهاڻن تي مڙئي محصول معاف ڪري ڇڏيا ۽ اڪثر ڪينجهر جي ڪناري مجلسون ۽ محفلون ڏيندڙ رهنديون هيون. اتي ماڙي ٺهرايائين سندن قبرون مڪلي ٽڪريءَ تي شيخ حماد جماليءَ جي مقبري هيٺان.

ان ڪان پوءِ انهيءَ گهراڻي جو ٻيو مشهور حاڪم ڄام نظام الدين عرف ڄام نندو ڄام ننڍو ٿيو. هي 866هه مطابق 1462ع تي تخت تي ويٺو . سندس ڏينهن ۾ حڪومت اتر طرف وڃي بهاولپور تائين وڃي پکڙي الهندي طرف سبي تائين ته ساري موجوده سنڌ سندس قبضي ۾ هئي. هي پاڻ وڏو عالم هو، عالمن درويشن جي صحبت کي پسند ڪندو هو. نهايت اعليٰ منتظم، منصف مزاج ۽ سخي هو. هن جي حڪومت 48 سال هلي. ان وچ ۾ نهايت امن امان قائم ٿيڻ ڪري ملڪ ترقي ڪئي. هن اڳيون ساموئي يا سمانگر ڇڏي ان جي ٽن ميلن جي مفاصلي موجوده ٺٽي جو شهر نئين سر

پڙايو. جنهن ٿوري وقت اندر مدرسن، واپار، ڪارخانن، عالمن وغيره ڪري نهايت زور ورتو. اهو سمن جي اوج جو دور هو.

نواب دريا خان هن مصنف مزاج، منتظم ۽ مردم شناس حاڪم جو وزيراعظم. ان بابت چوڻ ۾ اچي ٿو ته اصل ۾ هن ڄام صاحب جي وزير لڪمير وٽ نوڪر هو. سندس اصل نسل جو پورو پتو ڪو نه ٿو پوي. سندس اوائلي نالو قبوليو هو. هڪ دفعي ڄام نندو شڪار تي نڪتو ساڻس وزير لڪمير به گڏ هو. رستي تي ڄام صاحب کي اڃ لڳي. ڄام صاحب جو نوڪر پري هو ان ڪري قبولي ڇوڪري کيس پاڻي آڻي ڏنو. ڄام صاحب ڏٺو ته ان ۾ ڪي ڪک پيل هئا. ان بابت ڄام صاحب سبب گهريو. هن جواب ۾ ٻڌايس ته قبلا جن کي سخت اڃ هئي يڪدم پاڻي پي وري سواري ڪن ها ته طبيعت تي خراب اثر پوي ها. ان ڪري ڪک وجهي ڏنم ته سائين جن آهستگيءَ سان پاڻي پين. سندس اهڙي عقل واري جواب کان ڄام صاحب متاثر ٿي کيس پاڻ وٽ نوڪر ڪري رکيو. جتي آهستگي ٿي ترقي ڪندو تعليم ۽ تربيت حاصل ڪرڻ بعد لياقت ۽ ايمانداريءَ ڪري پهرين وزير ۽ پوءِ وزيراعظم جي درجي تي پهچي نواب خان اعظم ۽ فرزند خاص جا لقب حاصل ڪيا.کيس فوجن جي سپهه سالاري به ملي. هاڻ نواب دريا خان عرف نواب مبارڪ خان جي نالي سان سڏجڻ لڳو. هي انهيءَ عرصي ۾ سنڌ جي مڪاني بدامنين دور ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيو. ان ڪري ساري صوبي جي حڪومت گهڻي وقت تائين نهايت امن امان ۽ خوش اصلوبيءَ سان هلڻ لڳي. انهن ڏينهن ۾ بابر بادشاهه سمرقند کان نڪري اچي ڪابل ۾ ديرو ڄمايو هو. شاهه بيگ ارغون ان جي خوف کان ٻئي ملڪ وسائڻ جي خيال کان سنڌ تي سندس ڀاءُ مرزا سلطان محمد جي هٿ هيٺ لشڪر چاڙهي موڪليو جن آگره، چانڊڪا، منديجا ۽ ماڇين جو ڪوٽ اچي ڦريا ۽ لٽيا. ان خبر پوڻ تي ڄام نندي وڏو لشڪر نواب دريا خان جي هٿ هيٺ ان جي مدافعت ڪرڻ لاءِ چاڙهي موڪليو. جنهن هلوڪر ڳوٺ وٽ پهرين جنگ ۾ ارغونن جي لشڪر کي شڪست ڏني. جنهن ۾ شاهه بيگ جو ڀاءُ سلطان محمد مارجي ويو. باقي سندس بچيل لشڪر قنڌار ڏانهن ڀڄي

ويو. اها معمولي ڪاميابي ڪانہ هئي. افغانستان کان ايندڙ سپاهين جو هندستان ۽ سنڌ تي ڌاڪو ويٺل هو. انهن کي اهڙي شڪست فاش ڏيڻ ڪري چام نندي جي حياتيءَ ۾ ارغونن سنڌ ڏي رخ نہ رکيو. اها نواب دريا خان جي بهادري ۽ قابليت جو ڪليل ثبوت هو.

انهن ڏينهن هڪ ٻيو واقو سرزد ٿيو. جيتوڻيڪ اهو ظاهر ۾ خاص اهميت رکندڙ نہ هو پر ان مان نواب دريا خان جي سياسي دانشمندي ۽ معاملہ فهميءَ جو پتو پوي ٿو.

سيد محمد ميران شاهہ 867هہ ۾ جونپور جي شهر ۾ پيدا ٿيو، جو علم پڙهي وڏي لياقت جي درجي تي پهتو هو. پوءِ روزا، زهد، تقويٰ ۽ وظائف جي ذريعي صاحب ڪمال ٿيو. سندس معتقدن جو چوڻ آهي تہ هڪ دفعي حسب معمول پنهنجي ورد وظائف ۾ مشغول هو تہ ڪيس اهو آواز ٻڌڻ ۾ آيو تہ ”تون مهدي آهين“ آخر اهو آواز مسلسل ٻڌڻ بعد هن کي سندس مهديپڻي جو يقين ويهي ويو. مسلمانن جي هڪ گروهہ ۾ گهڻي وقت کان اهو عقيدو رهندو پئي آيو آهت تہ آخر زمان ۾ امام مهدي پيدا ٿيڻ وارو آهي هو ساري دنيا جي مسلمانن کي متحد ڪر ي دنيا تي غلبہ اسلام لاءِ بيعت وٺي جهاد ڪري ساري دنيا کي زوريءَ يا خوشيءَ سان دائري اسلام ۾ آڻيندو. انهيءَ طرح سان اسلام جي پيدا ٿيڻ جي مشن تي اسلام، انسان ذات جي و چ ۾ اتحاد، امن ۽ ترقي آڻيندو، مڪمل ٿيڻ واري آهي.

اهو عقيدو صرف مسلمانن ۾ نہ ويٺل آهي پر قريبن هر عالمگير مذهب جي ڪن گروهن ۾ گهڻي وقت کان سندن نشاط ثانيہ لاءِ ويٺل آهي تہ منجهان ڪو ماڻهو پيدا ٿي انهيءَ مذهب کي ساري دنيا ۾ رائج ڪندو. هندن مان ڪن ۾ وشنو مهاراج جي نئين سر اوتار تي اچڻ بعد هندن جي دنيا تي تسلط ويهڻ جو اعتماد ويٺل آهي. اهڙي طرح حضرت عيسىٰ جي وري پيدا ٿي دنيا کي دين مسيحي تي آڻڻ جو عقيدو بہ ڪن

عيسائن ۾ ويٺل هو. ان عقيدي کي مدنظر رکي دنيا جي مسلمانن ۾ ڪيئي ماڻهو اهڙي دعوىٰ ڪندي پيدا ٿي ماڻهن ۾ وقتي اتحاد ۽ جوش جاڳائي وري ختم ٿي ويا. آءُ ڪيتري دفعا پنهنجي تحريرن ۾ ٻڌائي آيو آهيان تہ ملا جي مذهبي تشريح واري اسلام ۾ دنيا تي غلبہ اسلام جو تخيل ڪن مسلمانن تي گهٽي گهٽي وقت کان ويٺل آهي. ڪن خلافت کي ان جو مرڪز بنائي انهيءَ مقصد جي حصول لاءِ ڪوشش ڪئي، ڪن مجدد بنجي دين کي نئين سر زنده ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ڪيترا مهدي سڏائي، تبيغ ۽ جهاد ذريعي اسلام جي فروغ لاءِ ڪوشش ڪرڻ لڳا، ڪن هاڻ ان کي پين اسلامزم جي تحريڪ سڏي ان ڏس ۾ مسلمانن کي متحد ڪرڻ جو آواز اٿاريو آهي. مطلب تہ اهو عقيدو مختلف شڪلين ۾ مسلمانن اڳيان پئي پيش آيو آهي. مصر ۾ مهدوي حاڪمن جي تحريڪ شيعن جي هڪ گروهہ ٻارهين امام جي گم ٿي وري آخر زمان ۾ پيدا ٿيڻ جي اميد شيخ سنوسي جي تحريڪ، مهدوي سوڊاني جي تحريڪ، سب انهيءَ تخيل جي پيداوار آهن جنهن جو پرچار سيد محمد ميران شاهہ جونپوري ڪيو ٿي.

ڪيترا ويساهہ وسوڙيل ماڻهو اجا تائين انهيءَ اميد تي پيا هلن ليڪن اها بہ حقيقت آهي مسلمان درويشن، عالمن ۽ سياستدانن جو هڪ گروهہ بہ پئي رهيو آهي جنهن کي اسلام جي اهڙي تشريح ۾ اعتقاد رهيو آهي، نہ انهيءَ قسم جي تحريڪن کي ممڪن العمل ۽ صحيح سمجهيو اٿن. هن زماني ۾ علم ۽ سائنس جي واڌاري ڪري شايد اهڙا گهڻا ماڻهو نڪرن جي اهڙن فريب ده عقيدن ۾ ويساهہ نہ رکن، ليڪن سنڌ جهڙي پٺتي پيل ملڪ ۾ پنج سئو ورهيہ اڳ اهڙا ترقي پسند خيال تہ اهو عقيدو غلط ۽ اڻ ٿيڻ جوڳو آهي حڪومت جي مدير نواب دريا خان طرفان ظاهر ٿيڻ غير معمولي ڳالهہ هئي.

نائين صدي هجري جي آخر ۽ ڏهين صدي وارو زمانو هندستان اندر بدامني ۽ طوائف الملوڪي جو هو. بادشاهيون ٺهنديون ۽ ڊهنديون رهيون ٿي. اهڙي ڪا مرڪزي حڪومت باقي نہ رهي هئي جو هندستاني

مسلمانن شيرازو درست ڪري غلبہ اسلام آڻي. حق تي هلندڙ عالم دين گهٽ ٿي ويا هئا. پير ان طريقت جي بد عملن ڪري مسلمانن ۾ گمراهي پيدا ٿيڻ لڳي هئي. اهڙين حالتن هيٺ سيد صاحب جي نئين پيغام ۽ تحريڪ ماڻهن تي چڱو اثر پيدا ڪيو. ٿوري وقت اندر هزارين ماڻهو سندس حلقہ اثر هيٺ داخل ٿي ويا ۽ ڪيترن ئي ملڪن جا مسلمان حاڪم بہ سندس مريديءَ جي دائري ۾ داخل ٿي ويا. انهيءَ تحريڪ جا مک اصول هيٺيان هئا.

(1) **هجرت ڪرڻ** ـ سندس چوڻ هو تہ جيستائين ماڻهو قيد وطن کان آزاد ٿي گهر ٻار جو آسانگو لاهي لڳ لاڳاپا ڇڏي مهدوي تحريڪ ۾ شريڪ نہ ٿيو آهي ان وقت تائين منجهس ڪا وڏي اميد رکڻ اجائي هئي. ان راهہ ۾ ترڪ وطن ضروري هو. موجوده زماني ۾ علامہ اقبال جو وطن کي بت سڏڻ ، نظريہ جي بنياد تي بين الاقوامي لاڳاپن جي جدا قوم بنائڻ، ڪم و پيش ان ساڳي تخيل جي پيداوار آهي.

(2) **ترڪ مال** ـ سندن رايو هو تہ غلبئہ اسلام جي راهہ ۾ ٻي جا رنڊڪ هئي سا شخصي مال ملڪيت جي محبت هئي. ان ڪري ان تحريڪ کي ڪامياب بڻائڻ لاءِ هر پوئلڳ جو فرض ٿيو پوي تہ هو ساري ملڪيت مهدوي تحريڪ جي حوالي ڪري غلبئہ اسلام جي لاءِ، ڪم آڻڻ ۾ مدد ڪري.

(3) **جهاد**ـ ٽيون شرط ان ۾ داخل ٿيڻ لاءِ اهو هو تہ ان جو پوئلڳ سڀ لاڳاپا لاهي سر ترڻيءَ تہ رکي خوف خطرا ڦٽا ڪري تلوار هٿ ۾ کڻي مهدي جي حڪم تي غلبئہ اسلام لاءِ لڙي.

مذهب جي نالي تي ماڻهن کي استعمال غرضي (ايڪسپلائيٽ) ڪرڻ جا تاريخ ۾ ڪيترائي مثال ملن ٿا. يورپ جون صليبي جنگيون ان جو هڪ مثال آهن، جتي نيت کهٽي غور فڪر ۽ تجربي بعد ماڻهو ان نتيجي تي پهتا تہ ڪنهن هڪ مذهب کي آخري ۽ مڪمل سمجهي، دنيا تي زوريءَ تسلط ڪرڻ جو خيال فرسوده ۽ خودفريبيءَ کان مٿي نہ هو.

سيني مذهبن پنيان بنيادي وحدت سمايل هئي. جنهن جو مقصد اتحاد انساني، امن عالم ۽ ترقي ۽ فلاح بني آدم هئا. اهي مقصد محبت . تاليف قلوب، اهنسا ۽ باهمي سمجهوتي، اخلاقن جي درستي ۽ نفسي اصلاح جي ذريعي حاصل ٿيڻا هئا. نه چند عقيدن ۽ دستورن جي مذهب کي جهاد ذريعي دنيا تي زوري مسلط ڪرڻ سان. جڏهن سيد محمد ميران شاهه سنڌ ۾ آيو ته ڪيترا ويساهه وسوڙيل ۽ پراڻي خيال جا عالم ۽ ماڻهو ان تحريڪ جي طرف ڇڪجي ويا ۽ ان جي حلقه اثر ۾ اچڻ لاءِ آماده ٿيا. سيد صاحب جڏهن ٺٽي ۾ ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي وٽ آيو ۽ سندس تحريڪ جي مقاصد کان واقف ڪري کيس پنهنجي حلقه اثر هيٺ آڻڻ لاءِ ڪوشش ڪلرڻم لڳو ته ان وقت نواب دريا خان صحيح راءِ قائم ڪري ڄام صاحب کي هن جي حلقه اثر ۾ اچڻ کان روڪي ميزبانيءَ جا فرائض ادا ڪري جلد بنان مطلب حاصل ڪرڻ جي کيس اجازت ڏيئي روانو ڪري ڇڏيو. ان مان نواب دريا خان جي قوم پرست خيالن ۽ سياسي تدبر جي پختگي معلوم ٿئي ٿي.

جيتوڻيڪ ڄام صاحب جي دربار سان تعلق رکندڙ قاضي قاضن ۽ ٻيا هن جا معتقد بنجي ويا.

هتي هيءَ ڳالهه ڪرڻ به ضروري آهي ته نواب دريا خان کي ڄام صاحب طرفان ڳاهن جي پر ۾ موجود ٿلتي جي نزديڪ جاگير مليل هئي، جتي سندس فرزند رهندا هئا، ۽ پاڻ به اڪثر اوڏانهن ويندڙ هو.

اتي جو مخدوم بلاول عليه الرحمته سمه خاندان مان هو باغبان ۾ رهندو هو. نواب صاحب ان جو عقيدتمند ۽ صحبتي هو. تنهن ڪري مخدوم صاحب جا سڀ خليفه ۽ خاص ڪري سيد حيدر عليه الرحمته سن وارو نواب صاحب جا دوست ۽ واقفڪار هئا. خوشقسمتيءَ سان مخدوم صاحب ۽ سندس حلقه اثر جا درويش به نواب صاحب جا هم خيال هئا. اهو پتو پوڻ مشڪل آهي ته اهڙا خيال نواب صاحب جي ڪري متين

درويشن تي پيا هئا يا انهن جي صحبت نواب صاحب کي انهيءَ خيال جو بنايو هو.

سيد محمد ميران شاهه ڄام صاحب کان رخصتياب ٿي پيڙين جي قافلي ذريعي دريا رستي سنڌ مان سندس تحريڪ جي تبليغ ڪندو سکر طرف افغانستان ڏي وڃڻ لاءِ روانو ٿيو.

مخدوم بلاول عليہ، سيد عبدالرزاق لڪياري ۽ نواب صاحب ان تحريڪ کي ملڪي سالميت ۽ قوم پرستي جي اصولن خلاف سمجهي مشورو ڪري سيد حيدر علي شاهه سن واري هٿان سيد محمد ميران شاهه جي پيڙين جي قافلي کي ٻوڙائي ڇڏيو. جنهن ڪري سيد صاحب سندس تحريڪ لاءِ حالتون ناساز گار ڏسي سنڌ ۾ وڌيڪ تبليغ بند ڪري سڌو خشڪيءَ رستي افغانستان هليو ويو. ان جو وڌيڪ احوال مخدوم صاحب جي زندگيءَ ۾ ڏنو ويندو. سنڌ جي بدقسمتيءَ سان ڄام نظام الدين صاحب 914هه مطابق 1508ع وفات ڪئي. سندس وفات مهل ڄام صاحب نواب صاحب کي سندس پٽ جي پارت ڪئي.

ان کان پوءِ ڄام فيروز ۽ ڄام صلاح الدين ڄام سنجر جي پوٽي جي وچ ۾ گاديءَ تان تڪرار ٿي پيو جنهن ۾ نواب دريا خان جي مدد سان ڄام فيروز ڪامياب ٿيو. جنهن تي ڄام صلاح الدين گجرات طرف سندس نائي سلطان مظفر وٽ رهڻ لڳو.

ڄام فيروز نوجوان هو، گهڻو وقت راڳ روپ ٻڌڻ، ڇوڪرين جي ناچ ڏسڻ، مسخرن جي صحبت ۽ ٻين اهڙي قسم جي عياشي ڪمن ۾ گذاريندو هو.

حڪومت جو ڪاروبار سمورو نواب دريا خان جي مٿان وجي پيو. پيدائش جي زياده ٿيڻ ڪري شاهي خاندان جا فرد ۽ دربار سان لاڳاپي وارا ماڻهو فضول خرچ ۽ ڇڙواڳ ٿي ويا هئا. جن جي ڪارگذارين تي نواب صاحب کي سختي ڪرڻي پيئي. ان تي ڄام صاحب ۽ نواب صاحب جي وچ ۾ شڪر رنجي ٿي پيئي. تنهن ڪري وزارت مان استعيفا ڏيئي اچي سندس جاگير ڳاهڻ ۾ رهڻ لڳو. ان کان پوءِ ڄام فيروز جي رنگ رلين تي نظر ڪرڻ

وارو ڪونہ بچيو . ڄام فيروز ان تي اڪتفا نہ ڪئي پر نواب دريا خان جي طاقت ڪمزور ڪرڻ لاءِ ڪيبڪ ارغون ۽ ٻين ٻاهرين ماڻهن کي نوڪريءَ ۾ رکيو. ڄام فيروز هڪ خاص محلا انهن جي رهڻ لاءِ مقرر ڪيو جو مغل واڙو سڏجڻ ۾ ايندو هو.

ان حالتن کي ڏسي ان مغلن مان مير قاسم ڪيبڪ شاهہ بيگ ارغون کي لکي موڪليو تہ ڄام جي حڪومت ڪمزور ٿي وئي آهي ڄام صاحب سندس عياشين ۾ مشغول آهي، نواب دريا خان هن کان جدا ٿي ويو آهي، ميدان خالي اٿئي، موقعي مان فائدو وٺڻ گهرجي. ان شاهہ بيگ ارغون وري سنڌ تي حملا ڪرڻ شروع ڪيا، پهرين سکر، پوءِ سيوڻ فتح ڪيا. آخر ۾ ٺٽي تي ڪاهي ويو. تڏهن ڄام جي اڪ ڪلي هن نواب دريا خان کي گهرائي ورتو. حالتون خراب ٿي چڪيون هيون. باوجود ان جي نواب صاحب آخري دم تائين سنڌ جي آزادي، ناموس ۽ عزت خاطر لڙندو رهيو ۽ شهيد ٿيو. لڙائي هلندي ڄام فيروز ڀڄي وڃي پير پٺي طرف لڪو جتان آخر شاهہ بيگ کي رحم جي درخواست ڪري معافي وٺي صلح جا شرط قبولي ارغونن جي تابع ٿي هڪ محدود ٽڪري تي رهڻ لاءِ رضامند ٿيو.

نواب صاحب سنڌ جي آزادي خاطر سر ڏيندڙ سورمن، مدبرن ۽ صحيح رايا رکندڙ محب وطن مان مکيہ هو. ان کي ٿنهنڪري سنڌ لاءِ شهيد ٿيندڙ ۾ ٽيون نمبر شمار ڪريون ٿا.

ان جي مزار سندس مربي ڄام نظام الدين جي الهندي طرف مڪلي ٽڪريءَ تي آهي.

سنڌ جو مشهور مورخ سيد پير حسام الدين راشدي مڪلي نامہ ۾ سندس هيٺين خيالن جو ا اظهار ڪري ٿو: ” نواب دريا خان ابتدا ۾ لاوارث ڇوڪرو هو. بادشاهہ منجهس ڪارڪردگيءَ جا جوهر ڏسي، پاڻ وٽ آڻي اعلىٰ تربيت ۽ تعليم ڏيئي معمولي ملازم جي درجي تان مٿي چاڙهي ڪيس وزير اعظم جي درجي تي آندو، سنڌ جي فوجن جي سپهہ سالاري بہ سندس سپرد ڪئي. مبارڪ خان، خان اعظم جا خاص خطاب ڏيئي سندس مرتبو

بلند ڪري آخر ڪيس پنهنجي فرزند جي لقب سان سرفراز ڪري عروج ۽ اقبال جي آخري منزل تي پهچايو“.

مردم شناس سلطان جي منتخب ڪيل ماڻهو، سندس ڪارڪردگي سبب بادشاهه جي زندگيءَ ۾ نمڪ حلالي ۽ جفاڪشي ڪندي سموري سلطنت جو ڳاٽ اوچو رکيو. بلڪ سندس وفاتيءَ کان بعد بہ اهو اڪيلو امير هو جنهن سنڌ جي آزاديءَ لاءِ مسلسل جدوجهد جاري رکي، پنهنجي جيئري مغلن کي ٺٽي ۾ داخل ٿيڻ نہ ڏنو. اول ۾ دره بولا خان وٽ پهچي کين شرمناڪ شڪست ڏيئي پٺتي هٽايو. آخر ۾ ٺٽي جي چائنٺ وٽ لڙندي وڙهندي تير ۽ تلوارون هٽندي ۽ کائيندي پنهنجو سر صدقو ڪري ڇڏيو.

ان کان پوءِ ” خرابي سنڌ “ جو باب کلي پيو. جنهن نہ صرف ٺٽي بلڪ ساري سنڌ لاءِ غيرن جي غلاميءَ جو رستو هموار ۽ صاف ڪري ڇڏيو. اهو واقعو 926هه مطابق 1420ع تي سرزد ٿيو.

ان کان پوءِ سنڌ 1131هه مطابق 1719ع تائين غيرن جي غلامي هيٺ رهي. جنهن کي ميان نور محمد صاحب ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ متي ڪنهڻ فرست ملي. پر سندس ڏينهن ۾ نادر شاهه جي ڪاهه وري سنڌي حڪومت کي ڪمزور ڪري ڇڏيو.

حق تہ اهو آهي تہ ههڙي بهادر، سرويچ، مدبر شهيد سنڌ جون سال بسال ورسيون ملهائي يادگار قائم ڪريون.

بنا ڪرند خوش رسمي، بخون و خاڪ علطيدن
خدا رحمت ڪند اين، عاشقان پاڪ طينت را.

معنیٰ_ خدا رحمت ڪري انهن پاڪ صفت عاشقن تي جن پنهنجا رت هاري سنڌن بهادري ۽ قربانيءَ جا مثال قائم ڪري ڇڏيا آهن. وري پير حسام الدين شاهه مڪلي نامه ۾ لکي ٿو تہ:-

” نواب دريا خان سنڌ کي هر لحاظ سان مضبوط ۽ محڪم ڪيو. ان جي فوجي، سياسي، خواهه سماجي ۽ اقتصادي صورت کي اهڙيءَ ڪريءَ تي بيهاريو جو مورخن جو متفقه قول آهي ته اهڙو زمانو سنڌ نه پهرين ڏٺو نه پوءِ. انهيءَ ۾ تعميري، رفاهي صلاحيتن سان گڏ منجهس آزادي ۽ وطن پرستيءَ جو جيڪو رنگ هو اهو سنڌ جي تاريخ ۾ ڪيس هميشه زنده ۽ پاينده رکندو. سر جا سانگا لاهي وطن کي ڌارين جي قبضي کان آزاد رکڻ لاءِ هن جيڪو جدوجهد ڪيو اهو سنڌ جي تاريخ ۾ مثالي آهي.

سندس سمورو خاندان انهيءَ رنگ ۾ رتل هو. سندس سيئي مٽ مائٽ، دوست، خواهه جري جوان ۽ بهادر هئا، علاوالدين منجهان عالم نڪتو. محمود خان ۽ مونڻ خان سپاهي مرد هئا. ڀچاڙي سوڏو ارغونن سان خوب وڙهيا. سارنگ خان چوٿون نمبر فرزند هوس جو به پنهنجو مٽ پاڻ هو“.

(مڪلي نامه: پير حسام الدين شاهه راشدي)

شهيد هوش محمد شيدي

منصور قادر جوڻيجو

سنڌ جي جڳ مشهور دانشور جي الانا صاحب پنهنجي ڪتاب ، ” اسان جي آزاديءَ جا اڳواڻ “ ۾ لکي ٿو ته ” هوشوءَ جي چمڻ جي صحيح تاريخ جي ڪاٻه ڄاڻ ڪانهي ، پر مير فتح علي خان جي فرزند مير صوبدار خان جي ڄم جي تاريخ جو علم آهي ، جيئن ته هوشو شهيد ، مير صوبدار خان جو هم عمر هئڻ سان گڏ سندس سنو ساٿي ۽ دوست پڻ هو تنهن ڪري ان مان اندازو ڪيدي سگهجي ٿو ته هوشو شيدي1801 ع ڌاران ڄائو ڄائو هوندو “ . جي الانا جهڙي بلند پايي جو دانشور ان ڳالهه جي پڻ تصديق ٿو ڪري ته ” سنڌ جي تاريخ ۾ هوشوءَ جي حياتيءَ بابت ڪو گهڻو احوال نٿو ملي پر ٿورا اشارا ملن ٿا “ . هيڏي بهادر سنڌي جرنيل جو سنڌ جي تاريخ ۾ اشارن ۾ ذڪر ملي ٿو ان ڪان وڌيڪ نا انصافيءَ جو تصور ٻه نٿو ڪري سگهجي سنڌ جي تاريخ سنڌين جي معاملي ۾ گونگي رهي آهي پر تاريخدان ٻه گونگا رهيا آهن . نه صرف هوشوشهيد جو ذڪر پر سنڌ جي تاريخ ۾ ڪنهن ٻه اهڙي عظيم ۽ بهادر اڳواڻ جو ذڪر چند سٽن کان مٿي ملڻ مشڪل آهي . پوءِ اهو هوشو شهيد هجي ، پير پاڳارو سورهيه بادشاهه هجي ، هيمون ڪالاڻي هجي ، دولهه دريا خان هجي ، دودو سومرو هجي يا روپلو ڪولهي هجي . پر سنڌ جي تاريخ ۽ تاريخدان انهن جي ، حق انصاف ۽ سچائي ۽ آزاديءَ واري جنگ ۾ ڏنل جان جي قربانيءَ تي ٻه خاموش آهن ، تي سگهي ٿو ته ٽالپرن ڄاڻي واڻي هوشوءَ جي بهادري ۽ سورهيائپ کي لڪائڻ جي سازش ڪئي هجي ته مٿان ” هڪ غلام جو ڌرتيءَ سان پيار محبت ۾ سچائي نروار تي پوي ۽ ٽالپر حڪمرانن جي غداري ۽ ڪپت مٿان

هڪ غلام ۽ ٻانهي جي سچائي ۽ وفاداري ظاهر ٿئي ۽ هو ڏنا ٿين “ . پر ڪاري ٻاٽ اونداهيءَ ۾ به سچ جو هڪ ڪرڻو روشنيءَ جي علامت بڻجي ويندو آهي ، حقيقت به اها ئي آهي ته سنڌ جي تاريخ جا صفحا انهن ڦورن لٽيرن جو استحصالي فاتحن جي حق ، انصاف ۽ سچائيءَ جو بچاءُ ڪندڙن کي تاريخ جي صفحن مان جلاوطن ڪيو ويو آهي.

جنرل هوشوءَ ڌاريو ڪيپٽن

شهيد هوشو شيديءَ ، نه ڪي ڪتاب لکيا آهن ۽ نه ئي ڪا قومي شاعري ڪئي پر هن پنهنجي ڌرتي ماءُ جي آزادي جو بچاءُ ڪندي ، انگريز سامراج خلاف هڪ سٽ چئي ته ” مر مر ويسون سنڌ نه ڏيسون “ . ۽ اها سٽ سوين ڪتابن ۽ شعرن کان وڌيڪ اثرائتي بڻجي هر هڪ آزادي پسند جي زبان جي جنبش ۽ دل جو ڌڙڪو بنجي ويئي . ۽ هوشو جي اهڙي بهادري جي ساراهه پڙهي هڪ ڌاريو ڪيپٽن معين الدين هزارين ميل پري کان هوشوءَ جي قبر تي سلامي ڏيڻ آيو . گلن جي چادر وٺي جڏهن حيدرآباد واري پڪي قلعي تي پهتو ته سندس حيرت جي حد ئي نه رهي . جو ته ڪنهن ٻڌايس ته ” ڪهڙو هوشو ۽ ڪنهن جي قبر ؟ قلعي ۾ ڪنهن هوشو نالي واري ماڻهو جي قبر ناهي . “ ۽ توري گهٽي معلومات ۽ ڄاڻ حاصل ڪري ”جنهن ڏينهن هوشو شهيد ٿيو “ جي عنوان سان هڪ مضمون 28 مئي 1975ع واري ”ڊان“ اخبار ۾ لکيائين ته ” : هڪ سپاهيءَ جي حيثيت سان شهيد هوشو شيدي جي جي بهادريءَ ۽ سورهائپ منهنجي دل ۾ هڪ خواهش کي جنم ڏنو ته اها جڳهه وڃي ڏسان جتي هوشو شهيد قومي آزادي ۽ انصاف لاءِ وڙهندي ڪنڌ ڪپايائين پر جهڪايائين نه ، ۽ ان مقدس ڌرتيءَ تي عقيدت جي گلن جي ورڪا ڪريان جنهن هوشوءَ جهڙي بهادر انسان کي جنم ڏنو ۽ جتي ئي دفن آهي ..... ! پر حيدر آباد قلعي تي پهچي ڏک ٿيو ته هتي هوشو شهيد جي قبر جو ڪوبه نشان موجود ناهي!!“

هڪ ڏارئي ماڻهوءَ ڪي هوشوءَ جي قبر جو ايترو فڪر ۽ ڳڻتي جيتري اسان کي ﺑﻪ ناهي آخر ڇو ؟ ساڳئي ئي مضمون ۾ ڪيپٽن صاحب لکي ٿو ته ” هي عجب جهڙي ڳالهه آهي ته انگريز لشڪر جا سمورا عملدار نان ڪميشنڊ توڙي سپاهي جيڪي جنگ ۾ مارجي ويا تن کي ميدان جنگ ۾ ئي پوريو ويو ۽ سندن قبرن جي وچ ۾ هڪڙو ئي يادگار ٺهرايو ويو . پر جيڪو انگريزن جو جاني دشمن هو ، جنهن سموري سنڌ ڌرتيءَ ۾ انگريزن خلاف سخت جنگيءَ جذبو پيدا ڪيو هو ، جنهن سنڌ جي پسگردائي وارن پرڳڻن جي مسلمانن قبيلن ۾ جهاد جو روح ڦوڪيو هو جنهن سنڌ جي عياش ، سست ، ڪاهل ۽ آرام پسند اميرن کي پنهنجي ڌرتيءَ جي آزاديءَ جي بچاءُ لاءِ پنهنجو سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ لاءِ تيار ڪري ڇڏيو هو ، جنهن هڪ ٻئي پٺيان ٻن لڙاين) مياڻي ۽ دبي (۾ انگريز فوجن کي گهڻي ڪان گهڻو نقصان پهچايو ، اهو ئي شينهن ۽ بهادر انسان خود انگريزن هٿان مڪمل فوجي اعزاز سان دفنايو ويو، ۽ ڪيس مڪمل فوجي سلامي ڏني وئي ۽ سندس مزار تي هڪ توب پڻ نصب ڪئي وئي.“

ڇا هوشو شيدي ، مصر جي ميدان جنگ تي ﺑﻪ وڙهيو هو ؟

”سنڌ جي فتح “ نالي ڪتاب ۾ ايسٽائين ﺑﻪ لکيل آهي ته جڏهن انگريز جنرلن ۽ فوجي ماهرن مياڻي ۽ دبي واري جنگ جا نقشا ڏٺا تڏهن وائڙا ٿي ويا ڇو ته مصر جي فتح وقت) نيپولين بونا پارٽ جي حملي دوران (۾ مصر جو جنگي نقشو ۽ سنڌ جو جنگي نقشو بلڪل هڪ جهڙوهو ، تڏهن انگريز جنرلن ۽ جنگي ماهرن کي اچي فڪر ۽ ڳڻتي ورايو ته آخر اهو ڪهڙو ماڻهو آهي جيڪو مصر جي ميدان جنگ تي ﺑﻪ آزاديءَ خاطر ۽ هتي ﺑﻪ وڙهي رهيو آهي . جڏهن هوشو ٿيو .تڏهن انهن کي ان سوال جو جواب مليو ۽ کين پڪ ٿي ته هي ماڻهو (هوشو) ئي هيو جنهن اتان جو نقشو ٺاهيو هو .“ يعني هوشو شهيد نه رڳو سنڌ جي آزاديءَ جو بچاءُ ڪيو پر لڳي ٿو ته دنيا ۾ جتي ﺑﻪ قومي آزاديءَ کي خطرو محسوس ٿيو آهي ، هوشو اتي وڃي وڙهيو

آهي .هن ويهن صديءَ ۾ ” چي گويرا “ هڪ اهڙو ديومالائي ڪردار آهي جيڪو دنيا جي غلام قومن ۽ غلام ملڪن جي آزاديءَ لاءِ پنهنجي ملڪ جي سرحدن کان ٻاهر وڃي وڙهيو آهي پر چي گويرا کان به هڪ صديءَ اڳ سنڌ ڌرتيءَ جو هي عظيم جوڌو هوشو شيدي هو جيڪو غلام قومن غلام ملڪن جي آزاديءَ لاءِ پنهنجي ڌرتيءَ کان به ٻاهر وڃي وڙهيو آهي ۽ اهو ڪتاب يعني ” سنڌ جي فتح “ سنڌي ادبي بورڊ وارن ترجمو ڪرايو هو پر اڄ تائين قلمي صورت ۾ ڪنهن الماڙيءَ ۾ اڌوهيءَ جي آسري تي آخري پساهن ۾ آهي ان ڪري نٿو ڇپايو وڃي ته ان ۾ وقت جي حاڪمن) ٽالپرن (خلاف سچيون حقيقتون لکيل آهن. آخر ۾ اهو ڪهڙو انصاف آهي ته جيڪو سچ انگريزي ڇپيل هجي اهو سنڌي صورت ۾ نه اچي وقت جي ضرورت آهي ته اهو انگريزيءَ کان سنڌيءَ ۾ به ظاهر ٿيڻ کپي .

جنرل هوشو شهيد جي قبر ڪٿي آهي ؟

هن اهم تاريخي مسئلي جي ابتدا ۽ شروعات ڪيپٽن معين الدين واري ” ڊان اخبار “ ۾ لکيل مضون کان ٿي، ان کان پوءِ ” عبرت اخبار “ ۾ آچر 12 جنوري1979 ع ۾ سنڌ جي ناميارِي محقق ۽ تاريخدان پير علي محمد راشدي ” رند ۽ پنڊ “ نالي ڪالم ۾ ان سوال کي پيهر اٿاريو ته هوشو شهيد جي قبر ڪٿي آهي.... ؟؟ پير صاحب لکيو ته ” جيستائين منهنجي مطالعي جو تعلق آهي ته حيدرآباد واري قبر هوش محمد شهيد جي نہ، پر ٽالپرن جي هڪ توبچيءَ جي تربت آهي . جنهن جي نالي جي خبر ناهي..... !“ مسٽر

ايچ ٽي ليمبرڪ جي هڪ مقالي جو حوالو ڏيندي) جيڪو ايچ ٽي ليمبرڪ 24 فيبروري1934 ع تي سنڌ هسٽاريڪل سوسائٽي آڏو پڙهيو (پير صاحب لکي ٿو ته شير سنڌ، مير محمد خان ٽالپر جي هڪ ٻئي سپاهي کي جيڪو توب انداز هو ، هي اعزاز ميسر ٿيو ته اهوئي پهريون)

(Unknown Warrior) نامعلوم جوڌو شمار ٿئي، سر چارلس نيپيئر جي حڪم سان ان سپاهيءَ جو لاش ميدان جنگ مان ڪٽي آڻي حيدر آباد جي قلعي ۾ دفن ڪيو ويو ۽ سندس قبر تي هي قطبو لڳايو ويو ته :

”هي آخري آرام گاهه ميرن جي هڪ اهڙي بهادر سپاهيءَ جي آهي جيڪو حيدرآباد واري جنگ ۾ ڏاڍي بي جگري ۽ بهادري سان وڙهيو.“

پر ڪجهه ڏينهن کان پوءِ سنڌ جي هڪ ٻئي دانشور ۽ محقق ڊاڪٽر غلام علي الانا راشدي صاحب جي ان راءِ سان اختلاف ڪندي ڪيپٽن معين الدين جي راءِ سان اتفاق ظاهر ڪندي ڪيو ته ” شهيد هوشو شيدي جي قبر قلعي ۾ اندر آهي . “ پاڻ ڳوٺ باغ ، ڦليلي جي ويٺل هڪ ٻڍڙي ” جيئي ٻتي “ سان ٿيل ملاقات جو ذڪر ڪندي ڄاڻائي ٿو ته ” ان ٻڍڙي جيئي ٻتي جي چوڻ موجب ته هوشوءَ جي قبر پڪي قلعي ۾ آهي ، جنهن کي انگريزن وڏي شان ۽ شوڪت سان دفن ڪرايو هو ، (يعني مڪمل فوجي اعزاز ۽ سلاميءَ سان) هن ٻڌايو ته سندس پوئينرن مان اجا تائين محبوب شيدي (جيئي شاهه) ، حاجي لڪانو شيدي ۽ حاجي عثمان شيدي . هوشو جي خاندان منجهان آهن.“

اڳتي هلي ڊاڪٽر الانا صاحب لکي ٿو ته ” هوشوءَ ڪانسواءِ ٻيو ڪير هو جيڪو انگريزن خلاف ايڏي بي جگري ۽ بهادري سان وڙهيو ، اهو بيان ٻيو ڪهڙي ڪتاب ۾ لکيل آهي ته سر چارلس نيپيئر ان نامعلوم جوڌي جي لاش کي قلعي ۾ ڪٽي اچي دفن ڪرڻ جو حڪم ڏنو . جيستائين مسٽر ليمبرڪ جي انهيءَ دعويٰ جو دليل ٿئو ملي تيستائين ڪئپٽن معين الدين جي راءِ وزندار پئي معلوم ٿئي . هي ڳالهه سوچڻ جهڙي آهي ته جنهن شخص (هوشو شيدي) جي بهادري جي خود چارلس نيپيئر ايڏي تعريف ۽ ساراهه ڪئي هجي ، تنهن کي قلعي ۾ دفن ڪرڻ جو اعزاز چو نه بخشيو هونداٺون “ ۽ آخرڪار بغير ڪنهن نتيجي تائين پهچڻ جي ۽ حقيقتن کي ڳولهي لهڻ جي پير علي محمد شاهه راشدي هي لفظ چئي بحث کي پڄاڻي تي پهچايو ته :

”هوش محمد جي قبر صوبدار واهه تي ٺهرائڻ يا قلعي واري قبر تي پوچا پاٺ ڪن . منهنجو ان سان ڪوبہ واسطو ناهي . مون اڳتي هوشوءَ بابت ڪجهہ بہ لکڻ کان بس ڪئي ... !!“ ۽ اهو بحث اتي ئي وچي ختم ٿيو.
پر اڄ وري ساڳئي دفن ٿيل مسئلي کي پيهر جياريو ويو آهي ، اها هڪ حقيقت آهي تہ انگريز بهادر جو قدر ڪندا هئا پر بنيادي طرح پاڻ بزدل ، ڊڄڻا ۽ ياڙيا هئا ، اسين ميجون ٿا تہ انگريزن اسان کي علم جي ميدان ۾ سنڌي ٻوليءَ کي چنڊي ڦوڪي صاف ۽ خوبصورت بڻائي ڏنو ۽ لطيف جي شاعريءَ کي موجوده روپ ۾ سجائي ۽ سينگاري ڏنو ، ٻئي طرف انگريز ايترو تہ بزدل ۽ ڊڄڻا هئا جو هنن هيمون ڪالاڻي ، هوشو شيدي ۽ پير صبغت الله شاهہ ” سورهيہ بادشاهہ “ جي سدا زنده لاشن کي سنڌي ماڻهن جي حوالي ڪرڻ بجاءِ انهن کي نڌڻڪو سمجهي الائي ڪهڙي ماڳ تي موڪلي ڇڏيو .الائي ڪهڙي حالت ۾ دفنايو... !!؟. شايد ڪين ڊپ هو تہ لاشن ڏيڻ کان پوءِ وڏيڪ جوش ۾ اچي هو وڏيڪ وڙهن.
پر اڄ بہ ساڳئي مسئلي تي سيني تاريخدانن ۽ دانشورن کي حيرت آهي تہ آخر هوشو شهيد جي قبر ڪٿي آهي ؟ .جو تہ جيڪي قومون پنهنجي تاريخ جو بچاءُ ڪن ، انهن قومن جو تاريخ بہ بچاءُ نہ ٿي ڪري . تاريخ ۾ اهي قومون زنده رهن ٿيون ، جيڪي پنهنجي تاريخ جو رت جي ريج سان آبياري ڪن ٿيون پر جيڪي قومون پنهنجي هٿن سان تاريخ کي برباد ۽ تباهہ ٿيون ڪن ، اهي بہ تاريخ جي هٿان تباهہ ۽ برباد ٿي وڃن ٿيون .
مان بہ ڪئپٽن معين الدين جي هن راءِ سان متفق آهيان تہ هوشوءَ جي قبر حيدرآباد واري پڪي قلعي ۾ آهي ، جو تہ جيڪو ماڻهو هڪ بهادرجرنيل جي بهادريءَ جو داستان پڌي ان جي قبر مٿان گلن جي ورکا ڪرڻ لاءِ اچي ٿو ۽ اچي هوشوءَ جي قبر جي ڳولا ٿو ڪري . اهو ماڻهو انهن ماڻهن کان وڌيڪ سچي راءِ ڏئي ٿو سگهي . جيڪي پنهنجي گهر جي ايئرڪنديشنڊ ، ڊرائنگ روم ۾ ويهي هوشوءَ جي قبر ڳولڻ جي ڪوشش ٿا ڪن . لطيف چوٽي تہ ” رندن مٿان رت هار تہ پسين هوت ڪي! “ تاريخ

هڪ اهڙو حساس شعبو آهي ، جنهن کي گهر ۾ ويهي نہ تہ ٺاهي ٿو سگهجي ۽ نہ ئي ڊاهي ٿو سگهجي . نادان دوستن کان داناءَ دشمن بهتر آهن گوئٽي انسٽيوٽ ۾ ملهايل ” سنڌ جي مشهور شخصيتن “ بابت سيمينار ۾ مون جڏهن هوشوءَ جي قبر بابت ڪئپٽن صاحب جي راءِ کي سچ ثابت ڪيو تہ ڊاڪٽر جي _ ايم مهڪري چيو تہ توکي خبر آهي تہ ” هوشوءَ “ جي قبر کي انگريزن آخر ۾ ڊائنا مائيٽ سان تباهہ ڪيو هو .“ مون چيو ” نہ تاريخ ۾ تہ اهڙي ڪنهن بہ قسم جي شهادت موجود ناهي “ چيائين تہ ” پوءِ توکي ڪابہ خبر ناهي “!.... سو جي ڳالهہ هيءَ آهي تہ جنهن بهادر انسان جي لاش کي انگريز مڪمل فوجي اعزاز ۽ سلامي سان دفن ڪيو هجي، ان جي قبر کي بم سان اڏائڻ جا معنيٰ ئي ڪهڙا؟ پر تاريخ ۾ اهڙي ڪابہ شاهدي موجود ناهي.

ڪئپٽن صاحب لکي ٿو تہ ” هڪ ڪاري هيرو کي دفنايو پئي ويو ، اهو هيرو جيڪو پاڻ انگريز نہ هو ، پر انگريزن جو خطرناڪ دشمن هو ، جنهن هڪ شينهن جيان انگريز دشمنن جي فوجي صفن ۾ ٺاڪوڙو وجهي انهن جي جنگي ارادن کي درهم برهم ڪري ڇڏيو . جيڪو هڪ بهادر ۽ جنگي ماهر هو جنگ کان پوءِ انگريزن ان سنڌي جرنيل جو لاش حيدرآباد واري پڪي قلعي ۾ مڪمل فوجي اعزاز ۽ احترام سان دفنايو . اهو ڪارو هيرو ” هوش محمد شيدي “ هو.

لاهور وارو قلعو ۽ حيدرآباد وارو قلعو

لاهور واري تاريخي شاهي قلعي کي ڏسڻ کان پوءِ جڏهن حيدرآباد واري قلعي کي ڏٺو ٿو وڃي تہ ڏک ۽ افسوس ٿو ٿئي ، لاهور جي قلعي جا فاتح بہ انگريز هئا تہ حيدرآباد واري قلعي جا فاتح بہ انگريز ..... ٻنهي ۾ بنيادي فرق هي آهي تہ لاهور جو قلعو انگريزن سک حڪمران راجا رنجيت سنگهہ کان فتح ڪيو جيڪي مذهبي لحاظ کان مسلمان نہ پر سک هئا ، ۽ حيدرآباد

وارو قلعو انگريزن ميرن ٽالپرن کان فتح ڪيو جيڪي مسلمان هئا . پر ورهاڱي کان پوءِ به سچائيءَ کي وري ڪوڙ جي چادر ڍڪائي لڪايو ويو . لاهور جي قلعي جو تحفظ ۽ بچاءُ ته ڪيو ويو جيڪو سکن جي تاريخ بڻيل هو پر حيدرآباد واري تاريخي قلعي تي ڪوبه ڌيان ڪونه ڏنو ويو جيڪو حقيقت ۾ مسلمانن جي تاريخ هو .

شعوري توڙي لاشعوري طور سوچ جي اهڙي لاڙي حقيقت جو روپ ڌريو آهي . ٺيڪ ته ايئن ڪپي ته حيدرآباد واري قلعي ۾ رهندڙ آبادي کي سرڪار پنهنجي خرچ پکي تي ڪو ٻيو بندوبست ڪري ڏئي ۽ هوشوءَ جي قبر کي بحال ڪيو وڃي ۽ ان ئي جذبي هيٺ قلعي ۾ هڪ عاليشان هوشو يادگار بنائي . ان کي آزاديءَ جو مرڪز بڻايو وڃي . ڇو ته هوشو انگريزن خلاف آزاديءَ جي ويڙهه وڙهيو هو.

جنرل هوشو شهيد جي بهادري حقيقت ۾ بهادري ۽ سورهيائپ اها آهي جنهن کي دشمن به تسليم ڪري ، جيڪو پنهنجي دشمن جي بهادري جي مڃتا ڪري اهو به پنهنجي جاءِ تي بهادر آهي . ڇو ته جهڙي نموني سچ ڳالهائڻ بهادري آهي ، تهڙي نموني سچ کي مڃڻ به بهادري آهي ، انگريز فاتح سر چارلس نيپئر جو ڀاءُ وليم نيپئر جيڪو پنهنجي ڀاءُ جي ڪيل فتحن ۽ جنگين جو احوال قلمبند ڪندو وتندو هو تنهن لکيو ته:

”هن بهادر شخص(هوشو شيدي) جنگ جي فني مهارت جو اهڙو بهترين مظاهرو ڪيو جيڪو هڪ يورپي جنرل کي ئي سونهين ٿو، هو پنهنجي ٻين شيدي ڀائرن ساڻ ايئن ميدان جنگ ۾ بيٺو رهيو جيئن ڪو اڏول پهاڙ، جنگ ۾ سيني کان اڳرو رهيو ، آخر تائين جڏهن فتحياب نه ٿيو ۽ دم به اهڙي حالت ۾ ڏنائين جو تلوار سندس هٿ ۾ انتهائي مضبوطيءَ سان پڪڙيل هئي ۽ هڪڙو به قدم پٺتي نه هٽيو ، مرڻ کان پوءِ به ڪنهن انگريز کي سندس ويجهو وڃڻ جي جرائت ڪانه پئي ٿي ڇو ته مرڻ کان پوءِ به پنهنجي هٿ مان تلوار کي ڪرڻ نه ڏنو هئائين “ . وڌيڪ لکي ٿو ته ، مياڻي وانگر دبيءَ ۾ اهو ساڳيو حبش جو ٻانهو ” هوچي “ (هوش محمد)

شيدي جنگ ڪي ڪنيو بيٺو هو ، سندس بهادريءَ جي جيتري ساراهه ڪجي ٿوري آهي ، هڪ اعليٰ دل ، دماغ ۽ صلاحيتن جو مالڪ هو ، هن بهادر انسان ڏبي واري جنگ ۾ به هڪ بهادرانا ۽ دليرانا شان شوڪت سان وڙهندي 22 ريجمينٽ جي سنگينن هيٺان پنهنجو سر ڏنو ... !!

شهيد هوشو شيديءَ چاتو ٿي ته " شڪست " يا " هار " عارضي هوندي آهي ۽ غداري دائمي .... !! هن چاتو ٿي ته شڪست جي عمر زندگي جهڙي ٿوري هوندي آهي پر غداريءَ جو لعنتاٺو موت جي عرقي وانگر جيڏو وڏو ۽ وسيع هوندو آهي . تنهن ڪري هر بهادر انسان ڪي کپي ته هو غلاميءَ جي زندگي ڪي آزاديءَ جي موت ۾ بدلائي ڇڏي چو ته شينهن جي هڪ ڏينهن زندگي گدڙ جي هزارين ورهين جي زندگيءَ کان بهتر آهي . اڄ سنڌ جي تاريخ ۾ غدار حاڪمن جو ذڪر موجود هوندي به ماڻهن جي دلين مان ٽڙيل آهن پر ڌرتيءَ سان وفادار غلام به اڄ ماڻهن لاءِ عزت ۽ احترام جي حد تائين پوڄا جي لائق آهن . هوشو شهيد غلام ضرور هو پر هو پر هو آزاديءَ جي راهن تي غلام ماڻهن ، قومن ۽ ملڪن جو رهبر هو آزاديءَ جو سمبل هو.

ايچ ٽي ليمبرڪ لکيو ، " هوش محمد قمبراڻي ۽ هن جا پيا ساٿي جيڪي مير صوبدار جا نوڪر هئا ، اتي ئي وڙهندي شهيد ٿيا پر پنهنجي ڌرتيءَ جو هڪ انچ به دشمن جي حوالي نه ڪيائيون ".

ان دور ۾ ڪوبه ڏيهي اديب ۽ شاعر موجود نه هو جيڪو حقيقت پسندانه ۽ سچائي واري جذبي سان قلم کڻي سچائي واري تاريخ لکي ، فاتحن جا پاڙيتا ۽ درباري تاريخدان ته ڪوڙ هئا ، جن جي قلم ڪنهن وحشي ۽ خوني فاتح جي تلوار مان تاهيل رستي پٺيان پنهنجو سفر شروع ڪيو پر ان دور ۾ به ڪي باضمير ماڻهو هئا جن پنهنجي قلم ڪي تلوار جي گهڙيل رستي تي هلائڻ بجاءِ ڌرتيءَ جي آزادي لاءِ مرندڙ شهيد جي رت جي رندن پٺيان هلايو، ان ۾ هڪ ڳوٺاڻو شاعر عليءَ نالي هو جنهن لکيو ته :

هوشوءَ پنهنجي جان آزاديءَ جي راهن تي قربان ڪئي.

هو پنهنجي جان پنهنجي خوشي ۽ چاهه سان ڏئي ويو.
هو سوين سورهيه ۽ سرويچ ساٿين سان ،
هڪ سرويچ وانگر وڙهندو وڙهندو رهيو،
۽ هڪ بهادر وانگر مري ويو ،

هڪ ٻئي نامعلوم شاعر پڻ هڪ هنڌ لکيو :

”هلي هوشو آٿيو، ڪري قمبراٽي ڪاهه ،
ايندي ٻه ارن ۾ ، گهوٽ وڄايا گهاءُ ،
قلوبان ڪڙو ڪيو ، شيديءَ پنهنجو ساهه ،
سئو لشڪر سان شيدي ماريو، ميار متن ناهه.

جنرل هوشوءَ جي شهادت

۽ آخر ڪار سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندي عظيم سورهيه سرويچ ۽ بهادر انسان جنرل هوش محمد شيدي 24 مارچ1843 ع تي ڊبيءَ واري جنگ ۾ انگريز سامراج سان وڙهندي شهيد ٿيو . شهادت وقت سندس زبان تي ، دشمن جي بندوق جي ڏن تي ” مر مر ويسون سنڌ نه ڏيسون “ وارو گيت گونجي رهيو هو.

ڪئپٽن معين الدين لکي ٿو ته ، جڏهن هن عظيم ڪاري هيرو کي دفنائڻ واري رسم پوري ٿي ته فوجي پلٽون واپس موٽڻ لڳيون ، تڏهن هڪ انگريز جنرل کي هي گيت جهونگاريندو ٻڌو ويو ته :

”جيڪو دشمن ، بي خوف ٿي ،
موت جي اکين ۾ اکيون وجهي ،
پنهنجي ڌرتي جي آزادي خاطر ،
دشمن جي سامهون ٿئي.

پنهنجي اهڙي دشمن کي مارڻ مهل ،
ان آڏو ادب سان نوڙي جهڪي سلام ڪريو.... !!

ڪيپٽن صاحب اڳتي وڌي لکي ٿو ته ” افسوس چا هيئن اسان پنهنجي شهيدن جي باقيات جي عزت ڪندا آهيون، چا هيئن اسان سندن ياد کي جيئرو رکندا آهيون .هيءُ (هوشو) محب وطن ۽ عظيم انسان هو، جنهن پنهنجو سر، سچ، غيرت، آزادي ۽ خودمختياري خاطر صدقي ڪيو، سو هتي ايئن وسريو پيو آهي، جو سندس قبر جو سندس ئي ڌرتيءَ تي ڪو نشان موجود ناهي .اي لالچ تون ماڻهو کان سندن عقل ڦري ورتو آهي، ڪين ڪائنر ۽ ذاڙيل بڻائي ڇڏيو آهي.

(ماهوار ”پارس“ تان ڪنيل)

مائي بختاور شهيد

ڪامريڊ مير محمد ٽالپر

سنڌ جي هن سائي ڌرتي تي ڪيترين ئي بهادر هستين پيدا ٿيون آهن ، جن سچ تان سر صدقو ڪرڻ ڪان ڪڏهن ڪين ڪيٻايو . ان هستين ۾ ڪي سياسي شخصيتون هيون ته ڪي وري غير سياسي . مائي بختاور جو شمار به انهن هستين ۾ ڪجي ٿو . مائي بختاور هڪ غير سياسي شخصيت آهي . مائي بختاور ذات جي لاشارڻ هئي . هيءَ عظيم عورت تعلقه عمرڪوٽ جي هڪ ننڍڙي شهر ٽالهيءَ جي پر ۾ لاشارين ڳوٺ جي رهاڪو هئي . اهو ڳوٺ سندس شهادت واري دور ۾ سندس قادياني قاتلن جي ملڪيت هو . جن کي ضلع ٿرپارڪر ۾ چاليهه هزار ايڪڙن جي جاگير هئي،جا احمدي اسٽيٽ جي نالي سان مشهور آهي . هاڻ هارين ۾ ورهائي وئي آهي . مائي بختاور جي شهادت جو پس منظر هن ريت آهي:

باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدربخش جتوئي جن1945 ع ۾ پنهنجي نوڪري ڊپٽي ڪليڪٽري ڇڏي سنڌ جي هارين لاءِ آواز اٿاريو . سندس مطالبن ۾ اهو مکيه مطالبو هو ته هاريءَ کي آباديءَ جو اڌ حصو ڏنو وڃي .ڇاڪاڻ ته اڳ ۾ هارين کي زميندار يا جاگيردار پاران ايترا ان داڻا ڪونه ملندا هئا جو هو پنهنجو ۽ پنهنجي ٻچن جو آئيندا فصل تائين پيٽ پالي سگهي . جاگيردارن ۽ زميندارن جي جانورن جيترو به هارين کي ڪاڏو ڪونه

نصيب ٿيندو هو . هو اجهي ۽ لٽي لاءِ به پريشان هوندا هئا.

هنن کي زميداري حصو پيراٽو ٿويو، مسجد جو ٿويو، ڪنيار جو ٿويو، حجام جو ٿويو ۽ ٻين به ڪيترين ئي ٿوين ڏيڻ کان پوءِ باقي ڪي ڪٽا نصيب ٿيندا هئا، ڪي وڏيرا ته سريت جو ٿويو به وٺندا هئا . انهيءَ اڌو اڌ بٽئي واري مطالبي کي ميڙائڻ لاءِ سڀ کان پهريان نوابشاهه ۾ تحريڪ هلي جنهن ۾ ڊاڪٽر هسارام، قاضي فيض محمد ، ڪامريڊ غلام محمد لاڪو، (مرحوم) سڪرنڊ وارو، ڪامريڊ عجائب سنگهه رئيس بروهي ، بالاچ خان بروهي ، ڪامريڊ غلام محمد بام (مرحوم)، مولوي معاذ (مرحوم) ۽ ڪامريڊ مبارڪ ٿالپر (مرحوم) ۽ ٻين ڀرپور حصو ورتو . هنن ماٺهن تحريڪ کي زور وٺايو . هارين زمينن تي قبضا ڪيا . ڪامريڊ مبارڪ ٿالپر به هڪ هنڌ جون ۽ جولاءِ جي گرمين ۾ قبضي تي وڃي ويٺو . جتان ڪيس ٽي بي ٿي ۽ ان جي وگهڻي وفات ڪيائين . حقيقت ۾ هن ماڻهو کي به شهيد چئي سگهجي ٿو . چاڪاڻ ته هن حق جي لاءِ جان جو عطيو ڏنو.

هن تحريڪ پوري سنڌ ۾ زور ورتو . هن تحريڪ جو اثر ٻين ضلعن وانگر ٿر پارڪر تي به پيو . ٿرپارڪر ۾ هن تحريڪ ۾ جان محمد پلي(مرحوم)، ڪامريڊ غلام محمد لغاري ، جناب لطف الله حساماٽي ، پير عبدالغفور جان سرهندي ، جناب محمد ابراهيم مومن (مرحوم) ڪنري وارو ۽ ڪامريڊ امولڪ اوڏ کان سواءِ ٻين ڪيترن ئي هارين ۽ ورڪرن حصو ورتو.

ٻين ڳالهين سان گڏ اڌو اڌ بٽئي واري تحريڪ کي وڌيڪ زور وٺرائڻ لاءِ ڪامريڊ حيدر بخش مرحوم 20 جون 1949ع تي جهڏي ۾ هاري ڪانفرنس گهرائي. جنهن ۾ اٽڪل ڏهه هزار هارين ۽ ورڪرن شرڪت ڪئي . سنڌ جي سورهيه، مائي بختاور جي ڳوٺ جا جيڪي به مرد هئا ، انهن مڙني انهي ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪئي . پويان صرف هو عورتن

ڪي ڇڏي آيا هئا . انهن ڪي ڪاٻه اون ڪانه هئي ۽ هجي به ڇو ؟ ڇوته هنن عورتن ۾ مائي بختاور جهڙيون دلير عورتون موجود هيون.

ڪانفرنس جي آخري ڏينهن يعني 22 جون تي خبر آئي ته ٽالهي شهر لڳ لاشارين جي ڳوٺ ۾ زميندارن هڪ عورت کي بندوق جا فائر ڪري شهيد ڪري ڇڏيو آهي. ڪامريڊ حيدر بخش جهڙو مانجهي مڙس ۽ هارين جو هڏ ڏوکي ، هيڏي وڏي خبر ٻڌي ڪٿي ٿي چين سان ويهي سگهيو؟ جيئن ته ان ڏينهن پهچڻ ناممڪن هو چاڪاڻ ته اها خبر سج لهڻ وقت آئي هئي . ان ڪري ٻئي ڏينهن جو انتظار ڪرڻو پيو

23جون صبح جو سوير سنڌ هاري ڪميٽي جي ورڪرن جو وڏو تعداد ، ڪامريڊ حيد بخش جي اڳواڻي ۾ لاشاري جي ڳوٺ پهچي ويو . جيڪي ماڻهو اتي پهتا انهن ۾ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي(مرحوم)، جان محمد پلي (مرحوم)، پير عبدالغفور جان سرهندي ، ڪامريڊ غلام محمد لغاري ۽ راقم کان علاوه ٻيا ڪيترا ئي ورڪر ۽ هاري موجود هئا . اسان اتي لاش کي ڪري تي پيل ڏٺو.

اتي خبر پئي ته ڪري تي اٽڪل ٽي هزار ڪٽڪ هئي جيئن ته سڀ هاري ڪانفرنس تي آيل هئا ان ڪري قادياني زميندارن موقعي جو فائدو وٺي ڪٽڪ ڪٽائڻ جي ڪوشش ڪئي پر مائي بختاور هڪ پيرسن مرد پينو فقير ۽ ٻين عورتن هنن کي ايئن ڪرڻ کان روڪيو . هنن کي چيائون ته اسان جي مردن جي اچڻ تائين انتظار ڪريو . ليڪن هنن ظالمن ايئن ڪرڻ کان انڪار ڪيو چاڪاڻ ته هنن کي پڪ هئي ته هاري اسان کان اڌ بٽئي ڪرائيندا . زميندارن روزي ان ڪٽائڻ جي ڪوشش ڪئي . جنهن تي مائي بختاور ۽ ٻين عورتن مزاحمت ڪئي . انهيءَ ڳالهه تان هنن کي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي ۽ هنن مان هڪ ظالم نالي چوڌري سعدالله ، ۽ سندس مئنيجر چوڌري خالد (جيڪو اڪ کان ڪاڻو هو) جي ٻچ تي بندوق سان فائر ڪيا _ جن جي وگهي مائي بختاور شهيد ٿي وئي ۽ هڪ

پيرسن مرد پينو فقير سخت زخمي ٿي پيو . مائي بختاور جي ڇمار پنجاھ ، سٺ ورهين جي لڳ ڀڳ هئي.

ڪنري جو صوبيدار عنايت علي خان ابڙو ۽ ڊي ايس پي ديوان تلجارام پهچي چڪا هئا . هنن ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جي موجودگي ۾ ڪيس لکيو . ڪجھ ورڪر ڪامريڊ حيدر بخش جي حڪم موجب لاش کي پوسٽ مارٽم ڪرائڻ لاءِ ساماري کڻائي ويا . جتي گهٽو وقت گذري وڃڻ ڪري مائي بختاور کي دفن ڪيو ويو .سندس تربت ساماري جي هڪ مقام ۾ واقع آهي.

ڪيس ٿرپارڪر سيشن ڪورٽ ميرپور خاص ۾ هليو . ڪيس جي پيروي سنڌ هاري ڪميٽي طرفان ڪيل وڪيل ديوان بنا رام ڪئي . سرڪاري وڪيل جانب خان بهادر مرزا سڪندر بيگ جنهن کي ان وقت جي سنڌ جي وزير داخلہ قاضي فضل الله خاص حيدرآباد کان اماڻيو هو ، پڻ استغاٿ) مائي بختاور واري ڌر (جي مدد ڪئي . جڏهن تہ جوابدارن جي پاران ديوان ڏيئل مل ۽ هڪ لاهور مان گهرايل بيريسٽر پيروي ڪئي . ان وقت سيشن جج ديوان شنڪر سنگھ آڏواڻي هو . هن صاحب حق جو فيصلو ڪيو، ۽ چوڌري سعدالله جيڪو ان وقت جي پاڪستان جي وزير خارجہ سر ظفرالله خان ياٽيجو هو ، ۽ چوڌري خالد کي ويھ ويھ ورهيہ ٽيپون ڏنيون جڏهن تہ ٻين ننڍن مجرمن کي ٻہ پنجن کان ڏھ ورهين تائين سزائون ڏنائين ۽ ٻيا تہ مٿين اپيلن مان آزاد ٿي ويا . ليڪن چوڌري سعدالله ۽ چوڌري خالد ويھ ويھ سال ٽيپون ڪمائي آيا . اهڙي طرح جي سنڌ جي هاري جدوجهد ۾ شهيد بختاور اسان کي سبق ڏنو تہ پنهنجي حق لاءِ جان ڏيئي سگهجي ٿي پر پنهنجو حق ٿتو ڇڏي سگهجي.

مائي بختاور شهيد جي ورسي تي پيڻ گنهوري بلوچ جو پيغام

مارئيون منهنجي ملڪ جون بختاور پيٽون
سسيون منهنجي سنڌ جون، ساٽيھ جون سيٽون
تنين جي نيٽئون، اڄ الا نڪرن آڳ جا.

(ڪامريڊ ڄام ساقي)

پيارا ڀائرو :- منهنجون اميدون توهان جي نيڪ مقصد سان گڏ آهن هن موقعي تي جڏهن تہ آءٌ ڪنهن مجبوري سبب نہ شريڪ تي سگهي آهيان . هيءُ پيغام هاري ڀائرن کي اڄ پڏائيندا . جڏهن سوين انسانن تي ظلم ٿيندا آهن ۽ انهن سان نا انصافيون ٿينديون آهن انهن کي ماني جي گيپي لاءِ سڪايو ويندو آهي انهن جا ٻار بک وگهي موت جو شڪار ٿيندا آهن تہ اهي مجبور ۽ بيوس انسان وڙهڻ لاءِ پنهنجا پيٽ ٻڌي اٿندا آهن ۽ مرڻ ۽ مارڻ لاءِ تيار تي ويندا .شهيد بختاور جونالو بہ انهن مجبور ۽ پيڙهيل انسانن مان آهي سنڌ ڌرتي تي موتين جي کاڻ آهي جنهن ۾ بهادر ۽ اڻل انسان جنم وٺندا رهيا آهن . اهي ڪڏهن مارئي جي روپ ۾ پنهنجي ملير جي موهہ ۾ عمر جن اونداهن ڪوٺن ۾ پنهنجي عزت عصمت بچائيندي ساٽيھ جي سڪ جو سوڳند پڪڙيندي ڏسبا آهن تہ ڪڏهن سسئي بنجي پنهنجي سهاڳ لاءِ جبل ۽ برپٽ ۾ ڳولا ڪندي ملندي تہ ڪڏهن بلاول وانگر گهاٽي ۾ پيڙهبا رهيا آهن تہ ڪڏهن هوشوءَ وانگر انگريزن سان گولين ۽ بمن جي مقابلي ۾ نڪرن پٿرن سان مقابلو ڪندي ماربا آهن تہ ڪڏهن هيمونءَ وانگر قاسيءَ جي ڦندي کي هٿ کان وٺي پنهنجي ڳچيءَ ۾ وجهندا نظر ايندا آهن . يا وري حيدر جي همت ڏسي پنهنجي سانگين ۽ مارن لاءِ ڪال ڪوٺڙين ۾ پنهنجي عمر جا ڏينهن گهاريندا ۽ روشني جا مينار بڻجي جڳ کي روشن ڪندا رهندا ۽ سنڌ جي مرد مٿيرن غريب ۽

مظلوم جي مها اڳواڻ ڏرتيءَ جي دلير ڪامريڊ ڄام ساقي کي ترن برن ۽ جهنگن جرن ۾ سچ جي جوت جلائيندي ڏسندا ۽ ان کان پوءِ لاهور جي قلعي ۾ انهن ڪمن جي عيوض ظلم جي ڪال ڪوٺڙين ۾ ايذاءَ سهندي ٻڌندا . شهيد بختاور جي سنڌ جي عورت ۽ سنڌ جي مظلوم طبقن جي عظمت جو نالو آهي . شهيد بختاور پنهنجي حق گهرندي ۽ ان جي حفاظت ڪندي گولين جي ٻک تي ويئي . شهيد بختاور پنهنجو حق پنهنجي اکين سان تباهه ٿيندو ڏسي نه سگهي ان سنگينن ۽ گولين جي ڊپ کان سواءِ ان ظالم چوڌرين تي ڪاهي پئي . هڪ طرف چوڌرين جا ڪمدار ۽ ڪاراوا هئا جن جي هٿن ۾ رائفلون هيون ٻئي طرف فقط هٿين خالي چند عورتون هيون جن جي هٿن ۾ ڏاٽا، ڪانياٽيون ، ڪنديون ۽ ٽپانگون هيون جي پنهنجي ان جي انبار جي حفاظت ڪري رهيون هيون جن جي اڳواڻي شهيد بختاور ڪري رهي هئي ، جنهن ۾ هاري اڌو اڌ ٻٽئي لاءِ جدوجهد ڪري رهيا هئا ، ان وقت شهيد بختاور جا پٽ ڀائر ۽ ٻيا ڳوٺ جا ماڻهو جلسي تي ويل هئا . ظالم چوڌري اهو وجهه وٺي سڄو ان ڪٽائڻ آيا هئا پر چوڌرين جو اهو اندازو غلط نڪتو جو نه شهيد بختاور ان پراڻي روايت کي برقرار رهڻ نه ڏنو جيڪا سنڌ جي عورت صدين کان ماريل مجبور هوندي آهي ۽ سدائين پڙدي ۾ رهندي آهي تنهن اهو ڪري ڏيکاريو جيڪڳ سنڌ جي عورت لاءِ ناممڪن سمجهيو ويندو آهي . هو سيني عورتن کي وڙهڻ ۽ همت ڏياريندي رهي هوءَ شينهن وانگر انهن سان وڙهندي رهي ۽ انهن سان مقابلو ڪندي رهي ۽ پنهنجي اَن جي حفاظت ڪندي شهيد ٿي ويئي . شهيد بختاور جي خون رنگ لاتو ۽ سڄي سنڌ ۾ اڌ ٻٽئي جي تحريڪ زور ورتو . آخر سڄي سنڌ ۾ اهو طئہ ٿيو نه هاري ۽ زميندار اڌو اڌ حصو ڪٽندا.

شهيد بختاور جي جدوجهد سان هارين مزدورن جي لاءِ مشعل راهه آهي ۽ شهيد بختاور هڪ هارياڻيءَ جو نالو نہ آهي پر ظالم جي جنگ جو نالو آهي . شهيد بختاور عظيم آهي ، ۽ ان جي عظمت آزاديءَ ۽ ظلم خلاف نفرت ڏياريندي رهندي شهيد بختاور امر آهي ۽ هوءَ ڪڏهن بہ مري نہ ٿي سگهي.

(مائي بختاور جي ڪتاب تان ورتل)

پيج مست چريا ٿا اچنئي... (هيمون ڪالاڻي)

ناز سنائي

تواريخ ۾ لکيو ويو آهي ۽ پڙهيو پيو وڃي ته انگريز ” فيل مست “ هئو . هن جو ڏاڍ ۽ ڌهڪاءُ، ظلم ۽ بر بريت، ڊپ ۽ ڊاءُ، شان ۽ شوڪت، جاهه و جلال ايڏو هو جو ماڻهو چرڪندا هئا.

تواريخ ۾ لکيل آهي ته انگريز سنڌ تي ڪاهه ڪانه ڪئي هئي . سنڌ کي فتح ڪونه ڪيو هئائين . پر واپار ڪرڻ جي اجازت ورتائون ۽ پوءِ ” آئي ٽانڊي ڪاڻ بنجي ويٺي بورچياڻي “ جيئن انگريز سنڌ جو حڪمران بڻجي ويهي رهيو.

انگريز هندستان کي ڪيئن غلام بڻايو، هو ڪهڙي طريقي حڪمران بڻيو، ڪهڙي نموني هن سنڌ کي غلام بڻايو؟ اچو ته ان جي پس منظر تي ڪجهه نظر وجهون.

1613ع ۾ شهنشاهه جهانگير هڪ حڪم جاري ڪيو جنهن ۾ هن انگريزن کي سورت ۾ واپاري ڪوٺين کولڻ جي اجازت ڏني ۽ پوءِ آهستي آهستي واپار يعني ماڻهن جي گذر معاش جي ذريعي تي قبضو ڪري، هندستان ۽ سنڌ کي محڪوم بڻائي ويهي رهيو .

بنگال کي نشانو بڻايو ۽ شڪار ڦاهيو ويو ته بنگال جي باغي شهزادي سراج الدوله جي دوربين نگاهه تاڙي ورتو ته انگريز ڪيڏو چالاڪ آهي ۽ هو ڪهڙي نه طريقي سان ملڪ تي قابض ٿيندو پيو وڃي . انڪري هن بغاوت ڪئي ـ حڪم ڪيائين ته ” قبضي هيٺ آيل ايراضيون خالي

ڪري وجو . " انگريزن اها ڳالهه نه قبولي ۽ نه ان تي عمل ڪيو . باغي سراج وڙهيو، پئي طرف انگريزن مير جعفر جهڙا ديس دروهي ۽ دلال خريد ڪري ورتا جنهن ڪري جنگ ۾ سراج کي شڪست ڏئي وڌائون.

انگريز نه رڳو بنگال تي قبضو ڪيو پر چالاڪي ۽ عياريءَ کان ڪم وٺي آهستي آهستي سموري هندستان جو ڌڻي ٿي ويهي رهيو ۽ سوا سئو سالن تائين هندستان جي ماڻهن کي لتيندو ۽ ڦريندو رهيو _ماڻهن کي ستائيندو رهيو، وقت آيو ماڻهو جاڳيا _ ماڻهن هندستان کي آزاد ڏسڻ ٿي گهريو . انگريز سامراج کان نجات وٺڻ ٿي گهري . چو طرف هل هنگاما ٿيا، شور ٿيا، جهيڙا ٿيا، قتل عام ٿيا ماڻهن هندستان ۾ آزاديءَ جي سج اپارڻ لاءِ جدوجهد ڪئي!

هندستان جي مها اڳواڻ مهاتما گانڌي هندستان خالي ڪريو (Quit- India) تحريڪ شروع ڪئي ۽ ان سان گڏ ماڻهن کي " ڪرو يا مرو " جي هدايت ڏني _ 1942_ 41 زمانو هئو. ماڻهن جي دلين ۾ فرنگين جي خلاف نفرت جا آڙاهه پئي پريا . ماڻهن ان جو سڏ جو جواب هر هنڌان ڏنو . انگريزن کي مستي هئي ، غرور ۽ تڪبر هيو ۽ ان آڏار تي هنن ڏاڍ ڪيا ، سورمن جي قربانين راڳ لاتو - ۽ انگريز هندستان ڇڏي هليو ويو ۽ هندستان کي آزادي ملي وئي.

مهاتما گانڌي هندستان خالي ڪريو نعرو هنيو ته ماڻهن هيءُ راءِ قائم ڪئي هاڻي انگريز کي برِ صغير مان ٽپڙ پڏڻا پوندا.

هندستان خالي ڪريو مراد اها هئي ته فرنگين جي جهنڊي جي جاءِ تي آزاد هندستان جو جهنڊو ڦڙڪي . هندستان خالي ڪريو جو مطلب اهو هيو ته هندستان جي آزاد ملڪ جي حيثيت ۾ پنهنجي فوج ٿهي.

هندستان خالي ڪريو مان مطلب اهو هو ته گورو ڪاري جي مٿان حڪمراني بند ڪري ۽ گوري جي ڪاري جي ملڪ ۾ ڪابه دست اندازي نه رهي ۽ انگريز هندستان کي مڪمل طور ڇڏي وڃي، سندس

ڪوبہ واسطو نہ هجي، لڳ لاڳاپو نہ هجي.
هندستان خالي ڪريو سڌ جي پڙاڏي کي محسوس ڪندي، هندستاني اڳواڻ شري پنڊت جواهر لال نهروءَ ماڻهن کي صلاح ڏيندي چيو:
گهڻي وقت کان اسان پربات جو انتظار پئي ڪيو آهي . ليڪن لنبي رات پوري نہ ٿي آهي ۽ اجا شايد پوري نہ ٿئي ... گهڻو وقت .... ان جي مونکي خبر ناهي . ديش جي آزاديءَ جي لڙائي جا ڪيترا سپاهي شايد اُها پربات نہ ڏسي سگهن . پر اها پربات ايندي ضرور ! تيسين سوتنرتا جي راهہ روشن رکڻ لاءِ جوت جلائيندو ئي رهڻو آهي.... ۽ مان چاهڻ گهران ٿو تہ توهان مان ڪيترا بهادر اها جوت ڪرنڌڙ هٿن مان وٺڻ لاءِ تيار آهن ".
۽ پوءِ ڪئين آيا ، جن ڪرنڌڙ هٿن مان جوت ڪٽي ورتي ۽ ان جوت کي ڪٽي اڳتي وڌيا . سرن جو نذرانو ڏنائون ، ڳچين سندا ڳچ وڃائي ويٺا ، جانيون قربان ڪيائون . جنهن لاءِ ساڳئي نهروءَ جيل مان ڇٽڻ وقت چيو:
" .... 1942ع ۾ جيڪي ٿيو ان لاءِ مونکي فخر آهي . ماڻهو جيڪڏهن ڪانئر ٿي گهر وڃي ويهن ها تہ مونکي سخت افسوس ٿئي ها.... "
1942ع ۾ ان کان اڳ ۽ پوءِ "فيل مست" فرنگيءَ کي هندستان مان ٽپڙ بڌائڻ لاءِ جيڪو ڪجهہ ٿيو ۽ سنڌ هي چرين جيڪو ڪم ڪيو، ان تي سرسري طور تي ڪجهہ نظر وجهجي.
سنڌ ۾ مقولو آهي: "پڄ مست چريا ٿا اڄنئي" فرنگي "فيل مست" هئو تہ آزاديءَ جو طالبو سنڌي چرين ان کي چتو ڪرڻ، ڀڄائڻ ۽ ڀڄڙو ڪري هندستان خالي ڪري وڃڻ تي جهڙتي نموني مجبور ڪيو، ان کي فراموش ڪيو ويو آهي . تاريخ لکندڙن سنڌ جي انهن چرين کي وساري ڇڏيو آهي، جن "فيل مست" فرنگيءَ کي هندستان ڇڏڻ تي مجبور ڪيو.

هندستان مان انگريز کي ڪيڻ ۽ ملڪ کي آزاد ڪرائڻ ۾ جيڪڏهن ڪانگريس قربانيون ڏنيون، هندستان جي ماڻهن ڪنڌ

ڪوري ڪلهن تي رکيا ته سنڌ جا جوڌا به پنتي ڪونه پيا ”حر تحريڪ“ ۾ شهيد پير صبغت الله پاڳاري انگريزن کي جهڙي نموني ٽوٽا چٻايا ۽ سندن بت مان جيڪي نڪاو ڪڍيا، جيڪي پاسراٽيون ٽوڙيون، اهي ٽڙڪاٽ ڪنهن کان وسريا آهن؟ انگريز کي ”حر تحريڪ“ جيڪا ماءُ جي ٿڃ ياد ڏياري، ان جي پنهنجي حيثيت آهي، پنهنجي تاريخ آهي .جنهن جو ذڪر مون پنهنجي مضمون ” شهيد پاڳارو “ ۾ ڪيو آهي.

اهو زمانو آهي جو ”فيل مست فرنگي“ کي ڀڄائڻ لاءِ هڪڙو ٻيو چريو، ڪن ٻين چرين کي ساڻ ڪري ان” فيل مست “فرنگيءَ جي پويان ڪاهي پيو .سندس نالو راهي هيمن هو پر ڪيس” هيمون “چيو ويندو هو . هو 11 مارچ1924ع ۾ پراڻي سکر ۾ ڄائو هو ـ سندس پيءُ پيسومل ٺيڪيداري ڪندو هو، جنهن وقت ”هيمون“ ريل جي پٽڙي اکيڙڻ ڪري گرفتار ٿيو ته سندس عمر اوڻيهه سال هئي .سکر جي تلڪ هاءِ اسڪول ۾ ميٽرڪ پڙهندو هو ـ ريل جي پٽڙي اکيڙڻ کان اڳ هيمون ۽ سندس ٻيا ساٿي انقلابي سرگرمين سان واسطيدار هوندا هئا .هٿن سان پمفلٽ لکي ورهائيندا هئا گرفتاري کان پوءِ جڏهن هيمونءَ جي گهر جي تلاشي ورتي وئي هئي ته سندس گهر مان ڪافي انقلابي مواد هٿ آيو هو.

پمفليٽن ۽ ننڍڙن ننڍڙن خبرن کي اخبار جي نموني لکي ورهائڻ ڪانسواءِ هنن ” ساڙ ٻاڙ “ تحريڪ شروع ڪئي جنهن ۾ هنن پاران سنڌ جي ڪافي شهرن ۾ سرڪاري رڪارڊ ساڙيو ويو ۽ هن جي هڪ ساٿي پوليس جي انسپيڪٽر جنرل جي ڪوڙي صحيح ڪري پنهنجي هڪ انقلابي ساٿيءَ کي جيل مان آزاد ڪرايو هو ان ڪانسواءِ هو ڪن خاص اسڪولي شاگردن کي گڏ ڪري شهيد ڀڳت سنگهه بابت ٻڌائيندو هئو . ان ڪانسواءِ پنهنجي چاچي ڊاڪٽر منگهارام جي ڪوليل سوراج سئنا منڊل ۾ پڻ هو سرگرم ڪارڪن جي حيثيت ۾ ڪم ڪندو هئو.

پاڻ پنهنجي چاچي ڊاڪٽر منگهارام ڪالاڻي جي هيٺ آزاديءَ جي تحريڪ ۾ ڪافي بهرو وٺڻ لڳو ان کان سواءِ دادا ٿانورداس گلومل جي اڳواڻي هيٺ بغاوت جي پڻ تياري ڪيائين ـ پر هيمون اجائي شوبازي ڪي ڪڏائڻ ۽ ليڊريءَ جو شوقين ڪونه هئو .هن وٽ عمل وڏي شئي هئي ۽ هن اندر ئي اندر رهي گهڻو ڪجهه ڪرڻ تي چاهيو ـ ننڍپڻ کان وٺي انگريزن سان نفرت هئس .پير علي محمد شاهه راشديءَ پنهنجي مضمون ۾ لکيو آهي:"ظاهري طرح سياست سان ڪو واسطو ڪونه هئس .توڙي جو آءُ ورهين جا ورهيہ سکر ۾ رهي چڪو هئس .پر سندس نالو ڪڏهن بہ منهنجي ڪن تي ڪونہ پيو .معلوم ٿئي ٿو تہ اندر ئي اندر ۾ پئي سڙيو ۽ پريو...."

ظاهر آهي ريل ڪيرائڻ لاءِ بہ ڪو ذهن ئي سوچي سگهي ٿو ـ "هيمون" اُپهرو ڪونہ هئو ۽ نہ وري هرو پرو اجائي شوق خاطر ائين ڪيو هيائين ـ جيڪڏهن شوق خاطر ائين ڪري ها تہ هو پنهنجي حياتي بچائي ها ـ دوستن ۽ ساٿين جا نالا پيش ڪري انهن کي ڦاسائي، پاڻ ڇڏائي سگهيو ٿي ۽ اهو هڪ پيرو نہ پر هزار پيرا ڪيس ڇيو بہ ويوهئو ان ڪري تشدد جو نشانو بنايو ويو ـ اصل ۾ ريل جي پٽڙي اکيڙڻ جو قصو هيئن آهي تہ 23 آڪٽوبر1941 ع تي هميونءَ شهيد کي خبر پئي تہ انگريز فوج سان ڀريل هڪ ريل گاڏي جنهن ۾ بارود ڀيل آهي سا روهڙي سکر کان ٿيندي ڪوئيٽہ وڃڻ واري آهي .جنهن وسيلي سرحد جي جوانن کي ڪچليو ويندو ـ هيمونءَ پنهنجي ساٿين سان پروگرام ٺاهيو تہ ريل جي اچڻ کان اڳ پٽڙي اکيڙيندا سون .مقرر وقت تي پراڻي ۽ نئين سکر جي وچ ۾ ريل جي پٽڙي اکيڙڻ ويا پر " هيمون "پڪڙجي پيو، سندس ٻيا ساٿي ڀڄي وڃڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا .ريل ڪانہ ڪري سگهي! هيمونءَ ريل ڪيرائڻ جو تڏهن سوچيو، جڏهن انگريزن سان نفرت اوج تي هئي ۽ ڪيس ملڪ ڇڏڻ جو چيو پئي ويو ـ هندستان جو عوام انگريزن جي ڏاڍ ۽ ظلم جي جانداهه

۾ پيسجي پيسجي ٽڪجي پيو هئو ۽ هاڻ ان ظلم مان نجات ٿي چاهيائون.
ماهتما گانڌي (Quit India) جو نعرو هنيو ته هيمون ان سڏ جو پڙاڏو بنجي ويو .هيمونءَ ان سڏجو جواب ڏنو ۽ پنهنجي طريقي ۽ سوچ سان انگريز کي ملڪ خالي ڪرائڻ لاءِ ڪم ڪرڻ لڳو نوجوان شهيد هيمون ڪالاڻي ٿتي سمجهيو ته انگريز جهڙو حڪمران جنهن سوا سئو سالن تائين وڏي ڏاڍ ۽ ڌهڪاءُ سان اسان جي ملڪ کي پنهي هٿن سان لٽيو ۽ ڦريو آهي، اهو ائين شرافت سان ملڪ ڇڏيندو ۽ جيڪڏهن ڪيس ٽپڙ ٻڌي وڃڻ تي راضي نه ڪيو وڃي ته هيمون جي دل اهو ٿتي چاهيو ته فرنگي بنا وياج جي موٽي وڃي!
چرئي هيمون ان وقت ”فيل مست“ انگريز کي پريشان ڪرڻ لاءِ ريل ڪيرائڻ جي ڪوشش ڪئي، جڏهن انگريز مست کي سنڌ ۾ ” حر تحريڪ “ جي چرين اڳئي چڱو دوڙايو هئو ۽ ميدان ماريو هئو .اُهي چريا اهڙي نموني سان ان جي پويان لڳا هئا جو ” فيل مست “ انگريز چتو ٿي پيو ۽ پنهنجي چتپڻ جي عروج تي هئو، ماڻهن جي سرجري پئي ڪيائين، قتل عام تي ڪيائين ماڻهن کي وڏا عذاب ۽ صدما تي ڏنائين ۽ سندس انهيءَ چتپڻ جي زماني يعني1942 ع ۾ جڏهن سنڌ سان مارشل لاڳوتيو _مارشل لا ان ڪري لاڳو ڪيو ويو ته ” حر تحريڪ “ کي ڪچلجي ۽ انهن حرن کي سزائون ڏنيون وڃن جن آزادي ۽ جي تحريڪ ۾ حصو ورتو آهي .ڪورٽ مارشل قائم ڪري، حرن کي سزائون ڏنيون پئي ويون هيمونءَ کي به ڪورٽ مارشل ڪيو ويو .مقدمو هليو .سکر جي مارشل ڪورٽ ڪيس جنم ٽيپ ڏني ۽ اهو فيصلو حيدرآباد جي مارشل ڪورٽ ڏانهن موڪليو ويو جتان جي مکيه انگريز آفيسر ڪرنل رچرڊسن ڪيس ڦاسيءَ جي سزا ڏني!
مارشل ڪورٽ ۾ ڪيس هلندي هڪ دفعي چيائين ” مون ريلوي لائين ان لاءِ تي پٽي جو فرنگين جي ٽرين کي ناس ڪرڻ جو ارادو هوم

ليڪن بدقسمتي آهي جو ان رٿا ۾ ناڪياب ويس.“

تي سال سانده ڪيس هلايو ويس. اِن وچ ۾ ملٽري جا ڪمانڊر ۽ آفيسر روزانو هن وٽ جيل تي وجي مختلف طريقن سان آزمائيندا رهيا ته هو پنهنجي ڪئي تي پشيماني ڏيکاري، معافي وٺي پنهنجي ٻين ساٿين جا نالا ڪٿي _ پر :

مون سهٽا تنهنجا ساڪ ڪنئي ۽ لوئيءَ تنهنجي لاڪ هنئي،
سي ڪانئر ٻئي ڪنهن ڪڙم منجهان، جي پيار ڪري پڇتائين.

(اياز)

هن سنڌ ڌرتي سان نيهن نڀائڻ جو قسم کنيو هئو هن انگريز سامراج جا پنهنجي ڌرتيءَ تان پير اکيڙڻ جو وچن ڪيو هئو .هن ان ڌرتيءَ ۽ مقصد جي ڪري پنهنجي ماءُ پيءُ، جن جو اڪيلو آسرو ڏيِ هئو، تي ڪي چڏي ڏنو .هن ان ڳالهه ڪري پنهنجي تعليم اڌ ۾ ڇڏي ڏني هئي ۽ پوءِ هو ڪيئن تي غداري ڪري سگهيو .ڪيئن تي ٻين لاءِ نقصانڪار عمل ڪري سگهيو.

”هيمون“ ريل جي پٽڙي اکيڙڻ وارن مان اڪيلو ئي هئو جيڪو گرفتار ٿيو، ٻيا ساٿي فرار ٿيڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا هئا ۽ هيمون تي هر تشدد جو اوزار ان لاءَ آزمايو پئي ويو ته هو پنهنجي ساٿين جا نالا ٻڌائي، پر هن جو هر دفعي اهو جواب هوندو هيو. ”مون سان هر هندستاني، برصغير جو هر ماڻهو گڏ آهي، جيڪو چاهي ٿو ته انگريز سامراج ملڪ ڇڏي وڃي. آءُ ڪهڙن جا نالا ڪٿان؟_“

اهو جواب لانگ بوٽن جي ٺڏن تي به ڏنائين ته برف جي نادين تي سمهڻ سان به .ڪوڙي لڳڻ سان به ته سچ پتري سان به _ اگهاڙي تي

ٿنگجي مارجڻ سان به ته لٽين جي وسڪاري سان به_! هر وقت سندس اهو ئي جواب هئو:

جي لوڻ لڳيڙ لائين، چيري چيري چم،
مون ڪرا اڳي نه ڪيو، اهڙو ڪوجهو ڪم،
جان جان دعويٰ دم، تان تان پرت پهوار سين!

(شاهه)

انگريز جڏهن تشدد جي سمورن اوزارن کي مڏو ٿيندو ڏٺو، ۽ پنهنجي هر وار سان هيمونءَ جي عزم کي فولاد ٿيندي ڏٺائين ته ساٿين جي نالن پڇڻ واري ڳالهه تان هٿ لهي آيو ۽ پوءِ هي ڳالهه ڪرڻ لڳو ته "هيمون" پشيمان ٿئي، معافي وٺي ته ڪيس معاف ڪيو ويندو .پر هيمونءَ سوچيو ته سر وڃي ۽ ملڪ کي ڏاڙئي سامراج مان آزادي ملي ته ان کان وڌيڪ ٻي ڪهڙي سستي شئي آهي؟

ڪيس قاسيءَ جي سزا ٻڌائي وئي .معافي گهرڻ لاءِ چيو ويو .سندس پوڙهي ماءُ پنهنجي مامتا ۽ سندس پيرسن پيءُ پنهنجي پيار کان مجبور ٿي، اهڙيون درخواستون ڪيون .هيمون کي مائٽن پاران چيو ويو پر "هيمون" جڻ انهن لاءِ جيئرو ئي نه رهيو هئو. هن صاف انڪار ڪري ڇڏيو ۽ چوندو رهيو، " آءُ پنهنجي عمل تي ڪڏهن به پشيمان ناهيان .مون جيڪي ڪجهه ڪيوآهي، صحيح ڪيو اٿم .اهو وطن لاءِ ڪيو اٿم .وطن جي آزادي ۽ نجات لاءِ ئي سڀ ڪجهه ڪيو اٿم .مونکي پڇتاءُ ڪونهي .مون اهو ڏوهه ڪونه ڪيو آهي جو آءُ معافي وٺان _ جيڪڏهن آءُ معافيءَ جي درخواست تي ڪندس ته جڻ انگريز کي هتي رهڻ جي مهلت ڏيڻ واري دستاويز تي صحيح ڪندس !آءُ ته انگريز کي ڪڍڻ تو چاهيان ۽ جيستائين جيئرو آهيان، ايستائين وڙهندو رهندس." اهو هو هيمون شهيد

جو جواب جيڪو سيني کي پئي ڏنائين ۽ انگريز سامراج جي منهن تي ڦهڪائي تي ڪديائين.

آخر انگريز ملٽري جي ڪمانڊر ” هيمون “ کي چيو ته ” توکي آزاد ٿا ڪريون، پر آئيندا لاءِ واعدو ڪر ته پيهر اهڙي سرگرمين ۾ حصو نه وٺندي“.

هيمون شهيد هڪڙو پيو وعدو ڪيو .اهو هيءُ ته ” جيڪڏهن مونکي آزاد ڪيو ويو ته پيهر به اهڙا ڪم ڪندس ۽ ايستائين ڪندو رهندس جيستائين انگريز سامراج هندستان خالي نه ڪيو آهي!“ نيٺ انگريز ” فيل مست“ اهڙن چرين کان تنگ اچي هندستان خالي ڪري هليو ويو.

هيمونءَ جو جسم اروڙ جي مٽي ۽ مان جڙيل هئو سندس پگهر مان اهڙو هڳاءُ ايندو هئو .وطن سان وڏي محبت هئس .وڏو بهادر ۽ همت پريو هوندو هئو .ڪاڪي تيرت داس ڪراچي واري هڪ پيري سندس باري ۾ ٻڌائيندي چيو ” : پان ” هيمون “ سان گڏ جيل ۾ هوندو هئو. ڪيس ورزش ڪرڻ جو شوق هوندو هئو ۽ سدائين پنهنجي جسماني قوت وڌائڻ لاءِ محنت ڪندو هئو. ورزش ڪرڻ وقت پنهنجي ڏورن تي هٿ هٽي چوندو هئو ته هنن ڏورن کان ڪم وٺڻو آهي. جسم کان، انگريز کي ملڪ مان ڀڄائڻ وارو ڪم وٺڻو آهي. هو ڏاڍو ماٺيڻو، خاموش طبع ۽ سلجهيل ذهن هوندو هو. وطن سان ڏاڍو پيار رکندو هئو ۽ هر پيري اسان کي چوندو هئو ته جڏهن آءُ آزاد ٿيندس ته ان کان وڌيڪ ڪم ڪندس. ۽ ايستائين ڪندو رهندس، جيستائين انگريز ملڪ ڇڏي .هن جي زبان تي ”سنڌ“، ”سنڌ“ هوندي هئي ۽ چوندو هئو ته هند جي تاريخ ۾ سنڌ کي نمايان حيثيت ڏيارڻي آهي! “

مرحوم محمد امين کوسي هڪ انٽرويو ۾ هيمون بابت ٻڌايو: ” هيمون سان منهنجا قريبي تعلقات هئا .ڪميونسٽ پارٽيءَ طرفان سکر ۾ گڏ ڪيل شاگردن جي ڪانفرنس ۾ هو منهنجي قريب آيو ۽ تقرير کان

پوءِ سچي رات هو ۽ مسٽر هشو ڪيولراماڻي مون وٽ ويٺا هئا .مون هن وٽ مهاتما گانڌيءَ جو ماڻاٽو فلسفو پيش ڪرڻ بجاءِ سامراجين سان مقابلہ آرائي جو فلسفو پيش ڪيو ....ڪراچيءَ جيل ۾ هيمون مون کي ٻڌايو تہ ” هو موت جي ڪري لڇي نہ ٿيندو پر هڪ بهادر جي موت مرندو “_واقعي ايئن ڪري ڏيکاريائين .ڦاسيءَ جي ڦندي کي چمي ڏئي ڳچيءَ ۾ وڌو هئائين ۽ ڦاسي جي تختي تي ” انقلاب زنده باد “ ۽ ” هندستان خالي ڪريو “ جا نعرا هڻندو رهيو ۽ آخري خواهش اها ڏيکاري هئائين تہ عملدار ” انقلاب زنده باد “ ۽ ڀارت ماتا جي جئہ “ جا نعرا هڻن ۽ نيٺ هنن ائين ڪيو؟

جيل آفيسرن جي رپورٽ موجب تہ هيمونءَ جو آخريءَ 21 ڏينهن ۾ ست پائونڊ وزن وڌيو هئو .چاڪاڻ تہ کيس خوشي هوندي هئي تہ هو وطن لاءِ قربان ٿيندو.

21جنوري1943 ع جي صبح جو، اسر ويلي کيس سکر جي اسپيشل جيل ۾ ڦاسي ڏني وئي .ان کان اڳ سکر سينٽرل جيل ۾ سندس ماءُ پيءُ جڏهن سندس ملاقات تي آيا تہ هو روئي رهيا هئا .رڙيون ۽ دانهون ڪري رهيا هئا .سندن اهڙي حالت ڏسي، شهيد هيمونءَ پنهنجي عزيزن کي گيتا جو حوالو ڏيندي چيو: ” ڀڳوان شري ڪرشن گيتا ۾ صاف صاف چيو آهي: ” آتما امر آهي ۽ جنم مرڻ کان پري آهي اُها نہ فقط روپ بدليندي رهندي آهي. ان ڪري مان بہ مرندس نہ پر پنهنجو روپ بدليندس. اوهان مونکي آشرواد ڏيو تہ مان وري پوتر ڀومي ۾ ئي جنم وٺان هن پشپ ڀوميءَ کي آزاد ڏسان، سکيو ۽ ستابو ڏسان!“

اها هئي شهيد هيمونءَ جي خواهش ۽ تمنا.

21جنوري1943ع جي ڏينهن مارشل لا ۽ قلم 144 هوندي بہ ماڻهو پنهنجي هن دلير سورمي جي زيارت لاءِ وڏي تعداد ۾ گڏ ٿيا ۽ سندس عظمت کي سلام ڪيائون.

شهيد هيمونءَ جي جسم جي رک، سيني لاءِ هڪ پوتر نعمت هئي. ڪافي چوڪرا ۽ چوڪريون هيمون ڪي سون ۽ چاندي جي لاڪيٽ ۾ وجهي، پوڃا ڪندا هئا .ڪيترن ڪيس پنهنجي سيني تي لڳايو ۽ هندستان جي مکيه مکيه شهرن ۾ اها رک موڪلي وئي، جيڪا وڏي عزت ۽ آبرو سان پوتر ندين جي حوالي ڪئي وئي.

شهيد هيمون جيڪو ڪردار ادا ڪيو ان بابت تمام ٿورو احوال ملي سگهيو آهي .اڄ تائين صرف ڪي نالي ماتر مضمون لکيا ويا آهن، جن مان مون هن مضمون کي تيار ڪيو آهي .اسان جا تاريخ نويس پراڻا ته ٺهيو پر جيڪي نوان ساماڻا آهن .اهي هيمونءَ جي تاريخ لکڻ ته پري پر ان جو نالو لکڻ به مناسب نٿا سمجهن .چاڪاڻ ته" هيمون "هندو هئو .هن جو مذهب اسلام ڪونه هئو ۽ هي اسان جا سيئي تاريخدان مسلمان سڳورا آهن .ڪن کي عالم جي پڳ مٿي تي رکيل آهي ته ڪن کي وري " موليت " جو چولو پاتل آهي .سندن اندر ۾ نفرت جا آثار پيا پرن .مذهبي نقطئہ نگاهه کان تاريخ لکڻ کي تاريخ نہ چيو ويندو .اهڙي نموني جي تاريخ لکندڙن جي نظر ۾ ابن قاسم سنڌ جو فاتح خدا جو موڪليل بندو، ارڙهن سالن جو جنت جو گلمان هوندو آهي ته مهاراجا شهيد ڏاهر دوزخ جو ڏٽي ۽ خدا جو ڌڪاريل!

منهنجي هڪ محترم دوست عبدالواحد آريسر، جيڪو نئون تاريخ نويس آهي، ان پنهنجي ڪتاب " جي .ايم سيد " ۾ هڪ هنڌ لکيو آهي :

"سنہ 1942ع ۾ سنڌ جو هڪ انقلابي نوجوان انگريزن جي خلاف مصلح ڪاروائيءَ جي جرم ۾ سر زمين سنڌ اندر ڦاسي تي چڙهڻ وقت "جئي هند" جي نعرو هڻي ٿو. ان ڳالهه مان هيءَ خبر ضرور پوي ٿي ته انهيءَ دور ۾ "سنڌ " کي انقلابين، ڪميونسٽن، دهشت پسندن، انار ڪسٽن، قوم پرستن ۽ رجعت پسندن سيني وساري ڇڏيو هئو _ (ص_ 108)

سڄو هندستان انگريزن جي قبضي هيٺ هئو ۽ پوري هندستان جي

چوڌڪاري ۽ نجات لاءِ جدوجهد ڪئي وئي هئي ”هندستان خالي ڪريو“ مان مراد اها هئي ته انگريز پوري هندستان مان ٽپڙ ٻڌي هليو وڃي. ان وقت جي مهان ليڊرن، ڪانگريسي ۽ مسلم ليگي جماعتن جي اها راءِ هئي ته انگريز هليو وڃي ۽ سيني جي ويڙهه انگريز سان هئي، سيني جو نشانو انگريز هئو ۽ سيني جو دشمن ۽ ويري انگريز هئو. ملڪن جي ورهاست جو معاملو پوءِ جو هئو، جيڪو انگريز جي سازش جو ئي نتيجو هئو ۽ اهو ورهاڱو دراصل انگريز جي ئي ڪاميابي هئي.

ان وقت هڪڙي طرف انگريز جهڙي چالاڪ ۽ عيار حڪمران سان ويڙهه هئي _ ٻئي طرف هيءَ سازش ڪئي وئي هئي ته مذهبي طور تي ملڪ ٺاهيا وڃن _ يعني جتي مسلمانن جي گهڻائي هجي اتي جدا ملڪ ” پاڪستان ٺاهيو وڃي ۽ جتي هندن جي گهڻائي هجي اتي ” هندستان “. پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ سان، سنڌ جي پڙهيل لکيل طبقي سنڌي هندو کي سنڌ ڇڏڻي پئي يعني سنڌين جي اڪثريت کي ختم ڪيو ويو، ورهايو ويو _ظاهر آهي ته هيمون ڪالاڻي جهڙي قومپرست، وطن دوست ۽ سوشلسٽ نوجوانن کي ان وقت سنڌ جي، مڪمل آزادي جو نعرو هٽڻوئي ڪونه هئو. ڇاڪاڻ ته هن پڙهيل لکيل طبقي کي سنڌ مان ويندي ڏسي، باقي سنڌ کي آزاد ڪرائي، سنڌ ايوب کهڙي، ميرن،پيرن ۽ وڏيرن حوالي ڪانه ڪرڻي هئي ۽ هن کي اهڙي آزادي ٻه پسند ڪانه هئي _هن ٿي چاهيو ته سنڌ جي ڏاڙهي اهڙن استن جي حوالي ٿئي .ان وقت هن يا ٻين آزاديءَ پسند جوڌن جي نظر ۾ سڀ کان اول سنڌ ۽ هند مان انگريزن کي ڪڍڻ هئو ۽ ان کان پوءِ ئي ٻي آزادي لاءِ سوچڻو هئو .يعني ساڳي آريسر جي تحريڪ جي موجوده نظرئي واري ڳالهه هئي ته اول ڌارئي سامراج جا ٽپڙ ٻڌائجن پوءِ ٻي ڳالهه _ مونکي افسوس تو ٿئي ته تاريخ نويس، ان نوجوان جي قربانيءَ کي رائگان ڪرڻ جي چو ڪوشش ڪئي آهي ۽ سندس نالو ٻه نه لکيو !۽ ان ڪاروائي کي جرم تو سڏي .ڇڻ انگريز سامراج جي پاران اها ڳالهه لکي اٿس، ڇاڪاڻ ته ان فرنگي جي نظر ۾ اها ڳالهه ڏوهه ئي

هئي.

ائين ﺑﻪ ناهي ﺗﻪ هيمونءَ ڪي پنهنجي سنڌ وسريل هئي .هن جي نظر ۾ انگريز سامراج ڪي هندستان مان ڪڍڻ واري ڳالھ مان سنڌ جي مڪمل آزاديءَ ڪي هتي ملٽي هئي . بمبئيءَ ڪان نڪرندڙ ” نئين دنيا “ جي جنوري ۽ فيبروري 1948 ع جي پرچي ۾ اندر پوچواٽي هيمونءَ تي مضمون لکيو آهي ” اي هيمون ! تو جنهن وطن لاءِ دار ڪي چميو هئو .هاءِ !افسوس سنڌ انهيءَ نقشي تي موجود ناهي. نقشي تي تنهنجي سنڌ جو نشان موجود ناهي . اي هيمون !تون هاڻي زنده جاويد شهيدن جي سامهون فخر ﻧﻪ ڪر....“ ان مان صاف ظاهر ٿو ٿئي ﺗﻪ هندستاني اديب چواٽي ﺗﻪ هيمون شهيد سنڌ ڪي ﺑﻪ هندستان جي گڏيل نقشي تي ڏسڻ تي گهريو ۽ هن جيڪا انگريز سامراج ڪي پڇائڻ ۾ قرباني ڏني، ان ڪي ﺗﻪ وساري ٿتو سگهجي .امين ڪوسي جي بقول: ”هيمون جي بهادريءَ جو موت ڪنهن جي ﺑﻪ ميتجڻ ۽ ميسارجڻ جو ﻧﻪ آهي“.

هڪ ٻئي مضمون نگار هيمونءَ قاضي پنهنجي مضمون هيمونءَ جي سندس ڦاسي تي لکي ٿو: ”هيمون واري ٽولي ڪي دشمن جي صحيح ڄاڻ هئي .سي سياسي دهشت پسند ٻڇي ويا، چاڪاڻ ﺗﻪ انهن ڪي صحيح سوچ جو صحيح استعمال ﻧﻪ آيو“.

مان ان ڳالھ سان اتفاق نٿو ڪريان ﺗﻪ هيمونءَ جي ٽولي، پنهنجي سوچ ڪي صحيح نموني استعمال ﻧﻪ ڪيو. جيڪڏهن هيمون ” حر تحريڪ “ تشدد واريون ڪاروايون ﻧﻪ ڪن ها ﺗﻪ ا ڄ انگريز اسانجي ڇاتي تي ديو جيان سوار ٿيو ويٺو هجي ها _ ملڪي نجات ۽ انگريز سامراج سان لڙائي ۾ رڳو مهاتما گانڌيءَ جي عدم تشدد ڪم ﻧﻪ ڪيو پر ” حر تحريڪ “ ۽ هيمون جي ڪارنامن ﺑﻪ انگريز ڪي گوڏا ڪوڙايا هئا .سياست ۾ ضروري ناهي ﺗﻪ رڳو عدم تشدد ئي هجي .لڙائي ڏارئي حڪمران سان هجي . ظالم فرنگيءَ سان هجي، انوٽ هٿيار، بارود ۽ ٽينڪون هجن ۽ ٻئي طرف

رڳو عدم تشدد هجي! حقيقت ۾ اهي ڪاروايون ئي هيون، جن انگريز کي جنگ ۾ پڇائي پڇائي شڪست ڏني هئي_!

”هندستان خالي ڪريو“ مهاتما گانڌيءَ جي نعري هڻڻ سان، سيئي ڪانگريسي ليڊر جيلن ۾ پوسائڻيا ويا هئا _ان ڪري ڪانگريس، هندستان مان فرنگيءَ کي پچائڻ ۾ واضع ڪابہ پاليسي تيار نہ ڪري سگهي ۽ جيڪي بہ عدم تشدد يا تشدد واريون ڪاروايون هيون، اُهي ماڻهن جي طرفان هيون .انهن حالتن ۾ اهو چوڻ تہ هيمونءَ وارن پنهنجي سوچ کي صحيح نموني استعمال نہ ڪيو .اِهو هيمونءَ جي قرباني کي وسارڻ برابر آهي.

هڪ ڪانگريسي اڳواڻ جي. ڪرپلاڻي، 1946ع جي ميرٺ واري ڪانگريس جي اجلاس جي صدارتي خطبي ۾ چيو هئو ” :مان عدم تشدد تي قطعي عقيدو رکڻ وارو ماڻهو آهيان .پر مان ٿتو چئي سگهان تہ مشرقي بنگال ۾ ماڻهن تي جو ڏياءُ پيو آهي اهو جيڪڏهن مون تي پوي ها تہ ٿتو چاٽان تہ منهنجي دماغ تي ان جو ڪهڙو ردعمل ٿئي ها.“

هيمون شهيد جيڪو ڪجهہ ڪيو اهو ردعمل هئو ۽ هن جيڪي ڪجهہ ڪيو، ان جي حيثيت ۽ اهميت کان لنوائڻ وارا فقط مذهبي چار ۾ قاتل سمجهڻ گهرجن.

”هيمون“ پنهنجي دور ۾ ان وقت جي سياسي پاليسيءَ ۾ پنهنجي الڳ الڳ حيثيت رکندڙ نوجوان هو _جنهن ان تاريخي معرڪي ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪيو. چا ڪاڻ تہ ڪانگريسي اڳواڻ، هندستان جي مهاپرش مهاتما گانڌي، جنهن حڪم ڪيو ”هندستان خالي ڪريو “ اهو عدم تشدد جو حامي هئو ۽ سندس عدم تشدد ۾ ايمان هئو .پاڻ چيو هئائين: ” مان هتي ٿورو پنهنجي اعتماد جو بہ اظهار ڪري ڇڏيان. هڪ ڪانگريسيءَ جي حيثيت سان، هن خيال کي آڏو رکي تہ ڪانگريس مظبوط رهي. مان عدم تعاون جي تحريڪ کي بند ڪرڻ جو مشورو ڏيان ٿو. ڇاڪاڻ تہ مان ڏسان ٿو تہ ملڪ هن لاءِ تيار ڪونهي. ليڪن هڪ

فرد جي حيثيت سان مان ان وقت تائين ائين ڪري نٿو سگهان ۽ نہ ئي ڪندس .جيستائين حڪومت اهائي رهي ٿي .... منهنجي لاءِ هيءَ پاليسي نہ پر منهنجو پڪو ايمان آهي تہ عدم تعاون ۽ سول نافرماني هڪ ئي وڻ جون مختلف شاخون آهن .... مان تمام نفرت ۽ تشدد کي ان ڪان پري ٿو ڄاڻان. ڄاڪاڻ تہ مان انگريزن سان نفرت ڪري نٿو سگهان ۽ نہ ئي وري ڪڏهن مان انهن سان نفرت ڪندس. مان انهن جي جوا کي برداشت نہ ڪندس. مان پنهنجي موت تائين هندستان تي برطانوي طريقن ۽ برطانوي ادارن جي نفاذ جي خلاف وڙهندس _البتہ مان هيءَ لڙائي عدم تشدد سان وڙهندس. مان هندستان جي هن قابليت جو اعتراف ٿو ڪريان تہ هو پنهنجي حڪمرانن جي خلاف عدم تشدد سان جنگ وڙهي سگهي ٿو."

1924ع ۾ ڪانگريس جي بلگام واري اجلاس جي ڪيل صدارتي تقرير مان) مون مهاتما گانڌيءَ جي مٿين مثال کي پيش ڪري غلطي ڪئي آهي. حقيقت ۾ مهاتما گانڌي جي عدم تشدد واري پاليسيءَ کان انڪار ڪرڻ ٿيندو، ڇڻ سچ کي ڪاري هيٺان لڪائڻ جي برابر ٿيندو انڪري مهاتما جي عدم تشدد جي حامي هئڻ کي ثابت ڪرڻ لاءِ ڪوبہ هڪڙو مثال ڏيڻ ئي غلط آهي.

" هندستان خالي ڪريو" تحريڪ جيڪا انگريزن کي چئيلنج هئي، للڪار هئي. اها بہ سموري عدم تشدد تي ٻڌل هئي. تشدد واري هر تحريڪ ۽ هر عمل جا هو مخالف هئا _شهيد هيمون ڪالاڻيءَ جي ڦاسيءَ تي هنن جو ڪهڙو ردعمل هئو، اها ڳالهہ بہ ڳجهي ڪانہ آهي! هندستان خالي ڪريو تحريڪ کي " هيمون " پنهنجو ڪيو، پر پنهنجي انداز ۽ پنهنجي سوچ سان ۽ " هيمونءَ جيڪو ڪردار ادا ڪيو، اهو سنڌ جي تاريخ ۾ لافاني ۽ لاساني ڪردار آهي جنهن کي وسارڻ سنڌ کي وسارڻ جي برابر ٿيندو!

" هيمون " نوجوان هئو .ڳڀرو هئو انگريزن جو دشمن هئو .هن چاهيو ٿي تہ انگريز جلدي جلدي هندستان خالي ڪري وڃي .هن انگريز سان

ويڙهه لاءِ سوچيو چريو هئو پر ٻين چرين کي گڏ ڪيو هئائين " فيل مست فرنگي " کي ڀڄائڻ لاءِ ۽ پوءِ " پڄ مست چريا ٿا اچنئي " قول جيان مست کي اهڙو تنگ ڪيائون جو ڪيڏانهن وئي سندس مستي، ڪيڏانهن ويو سندس عروج ! چريا اهڙو لڳس جو هندستان مان " فيل مست انگريز ائين ڀڳو، ڄڻ آيو ئي ڪونه هئو.!

تاريخ پنهنجو پاڻ کي دهرائيندي آهي .ورجائيندي آهي ـ پنهنجو پاڻ اُٿلائيندي آهي، فيل مست رڳو انگريز ڪونه هئو چريو به رڳو " هيمون " ڪونه هئو هيمون شهيد سان گڏ ٻيا به چريا هئا ۽ انگريز ڪانپوءِ سندس روحاني اولاد به پنهنجي مستيءَ ۾ رهيو آهي ۽ واري واري سان هيمونءَ جهڙا آيا آهن جن انهن مستن کي دوڙايو آهي .پنهنجي ڌرتيءَ تان پير اکوڙيا آهن .انگريز ڪان اڳ به ائين هئو ۽ پوءِ به ـ ابراهيم منشيءَ هڪڙي شعر ۾ چيو آهي :

"ويا گورا وريا ڪارا، فڪر بدليو نه فن بدليو"

اها شئيءِ آهي انگريز ۽ سندس روحاني اولاد لاءِ ۽ شيخ اياز وري هڪڙي شعر ۾ چيو آهي:

جي راهه اجل ڪنهن ورتي آ، هن پونءِ ڪئي ٻي پرتي آ
هي ڌرتي توکي پرتي آ، مهمان هزارين مان نه رڳو!ـ

اِها شئي آهي "شهيد هيمون" ۽ سندس وارثن لاءِ منهنجو مطلب آهي هر شئيءِ پنهنجو ويس بدلائيندي رهي آهي ـ ولي دائود پوٽي جو هڪ شعر آهي:

سا ڳيا اوٺي ـ سا ڳيا اُٺ، سا ڳي اُٺن اوڳ
پينر هن پنيور سان، پيري پيري پوڳ!

پنيور سان پيري پيري پوڳ ان حالت ۾ آهن، جڏهن پينيور جي رهواسين ڪي پروڙ ڪونهي ته سندن ويري ڪير آهي، دشمن ڪهڙو آهي_؟ سڄڻ ۽ محسن ڪهڙو آهي؟ _رهبر ۽ رهزن ڪهڙو آهي؟ _اسان جي رهبري، اسان جي بزرگن ڪئي آهي، اسان جي قومي شاعر سائين لطيف چيو آهي:

پينر !پنيوران، پڇو ته اُبهو“
اڳي ان ماڳان، سرتين سور پرائيا!“

اِهي شيون اسان وٽ موجود آهن .جيڪي قومون پان ڪي زنده رکڻ جون طالبون هونديوناهن، انهن پنهنجي شهيدن سان، سورمن سان پيار هوندو آهي، پنهنجي ماضيءَ جي تاريخ ڪي آڏو رکي هو شاندار مستقبل جي تعمير ڪنديون آهن _غلاميءَ جا ڳٽ چنديون آهن ۽ پيرن ۾ پيل ڏندا پيڙيون چڪن سان چني ڇڏينديون آهن.

شهيد هيمون ڪالاڻي اسان جي سنڌ جي ماضي، حال ۽ مستقبل جو هيرو آهي .هو اسان جي محبت ۽ پيار جو مرڪز هئڻ گهرجي، جيترو سندس پنهنجو پنهنجي پيار سان._

اسان جي نوجوانن ڪي هيمون شهيد جي مستقل ۽ سبق آميز زندگيءَ مان پرائڻ گهرجي _اهائي اسانجي وڏي ۾ وڏي حاصلات آهي جنهن ڪي اسان فخر سان لڳائي سگهون ٿا .هيمونءَ جو روح به تڏهن خوش رهندو جڏهن ڪيس يقين ٿي ويندو ته سندس ڌرتيءَ تي سامراج موجود ڪونهي_!

(هيمون ڪالاڻي ڪتاب تان ورتل)

روپلو ڪولهي

اسرار شام

ترڪيءَ تي بهشت مگڻ، يا ٻين تي ڀاڙڻ يا ٻين جي ڪلهن تان بندوق چوڙڻ، عمل ڪان عاري ۽ ڪاهل قوم جي نشاني هوندي آهي.

اهڙين حالتن ۾ ڪنهن به پست قوم جي تاريخ، اول ته جرڻ وارا پار نه ڏيکاريندي آهي، پر ڪٿي تربيت ڏني ويندي به آهي ته اها تاريخ بجاءِ مئل ماڻهن جي سوانح عمري وڌيڪ لڳندي آهي .ان ويل ڪن ڪارڻن ڪري وجهه وٺي ”ٻيا“ يا ٻين لفظن ۾” ڌاريان “تاريخون ترتيب ڏيڻ جو ڪم شروع ڪري ڏيندا آهن .جيڪو اڳتي هلي ڪارنامو پڻ بڻجي پوندا آهي.

اهڙين زهر جهڙين، مگر سچين حقيقتن جي پيش نظر سنڌ جي تاريخ تي نظر وجهجي ته گهڻي ڀاڱي ماروئي ساروڻين جي منتقليءَ جا پڙاڏا ته ٻڌڻ ۾ ايندا، مگر ورق خالي خالي نظر اچڻ لڳن ٿا.

ڇو؟

جيتوڻيڪ انهيءَ ”ڇو“ ڪي ڇڏڻ سان اڄ اسان ڪي ”سنڌ ڪي تاريخ ڪيسي لکي جائي؟“ جهڙا ڪتاب بمع خطاب جي پڻ ملي چڪا آهن .
پوءِ به اسان پاڻيءَ جو ديو ڳولهڻ بجاءِ، جيءَ ۾ جهاتي پائڻ بجاءِ، حالتن جي نڪور تقاضائن ڪي رد ڪندي، ستائي پيا هجون ته پوءِ سلطاني سهاڳ ته پري ٿيو پر، ڌرتيءَ جي ڌوڙ به نصيب ٿي نه سگهندي.

اهو ئي سبب آهي جو سنڌ جي تاريخ جا ڪيترائي لافاني ڪردار، اڄ به تاريخ ۾ موجود ضرور آهن، پر ان جي ورقن ۾ سندن ڪردار سواءِ گمشدگيءَ جي اشتهار ڪان به وانجهيل رهندا پيا اچن .سنڌ صدين ڪان آهي

۾ صدين ڪان ئي ڌارين جي حملن جو شڪار ٻه ان ڪري پي رهي آهي جو، چڌڻ وارن، هر دور ۾ ساڳي” چو؟ “ڪي پي چڙواڳ ڇڏيو آهي .انيڪ حملي آور قومن مان هڪ قوم انگريز سامراج، سنڌ کي حلوو سمجهي ڳڙڪائڻ لاءِ سنڌ تي1843 ع ۾ ڪاهه ڪري فتح ڪئي .ان ۾ هوش محمد شيدي جهڙا سنڌي سرويچ جنرل اپريا ته، اڳتي هلي1857 ع جي جنگ آزاديءَ جي لهر ۾ ”روپلهي ڪولهي“ جهڙا ڪوئندر ٻه اڏما ڏيئي اٿيا ۾ ڌرتيءَ کي رت جو ڏيئي، 21 اگسٽ1859 ع ڦاهي چڙهي سرخرو ٿي ويا.

سنڌ جي تاريخ جي محققن هن جوڌي ڪردار سان ڪهڙو ڪيو؟ ان سلسلي ۾ سڃي سنڌ جي سونهن ۽ شاهه جي سورمي مارئي جي ملڪ ملير (ٿر) جي لال ترتيب ڏيئي، لاشڪ سنڌي ساهت ۾ سنڌ جي تاريخ تي ٿورا ضرور ڪيا آهن، پر افسوس ته روپلي جي ڪردار کي ايترو مان ڏنو، جيتري جو هو حقدار هو!

سرڳواسي رائچند پنهنجي تصنيف ”تاريخ ريگستان“ جي پهرين ڀاڱي ۾: ننگر پارڪر ۾ بغاوت (1859ع) واري باب ۾ پيرائتي نموني انگريزن جي انتظامي جوڙجڪ، معاشي استحصال ۽ وفادارين وڪٽندڙن جو ڪارائتو ذڪر ڪري ٿو .جڏهن ته مکيه ڦورو ۽ سامراجي ڪردار جنرل ٽروٽ سان جڏهن ٽاڪيل قدمن ڪري مزاحمت شروع ٿيڻ تي جن جوڌن جو ذڪر ڪري ٿو انهن روپلي جي نانءَ جي نشاندهي ڪرڻ مهل، ڪيس اڻ سڌيءَ طرح ۾ ” ٻيا “ واري اصطلاح ۾ آخر ۾ هن ريت بيان ڪري ٿو:

”راڻن جڏهن ٽروٽ صاحب کي ڳولا ڪرڻ سان ٻه نه لڌو تڏهن هنن سمجهيو ته مارجي ويو .انهيءَ ڪري هيڪاري جوش وڌيو: ڪچهري تي حملو ڪري ڪن سپاهين کي ماريائون ۽ ڪيترا ڦٽيا .پارڪر جا ڪيترا سوڍا اچي شامل ٿيا ۽ بهادري سان وڙهيا .انهن ۾ مکيه لاڌو سنگ وير واءِ جو داٽو، ڪرڻجي ننگر پارڪر جو راڻو، رامجي، ورڻ اڏيسنگ، ڪلجي، پونجو، مهاسينگ ۽ روپلو ڪولهي مشهور جوڌا هئا. (ص_ 208) ساڳئي باب ۾ سرڳواسي اڳتي هلي روپلي جي ”وفا“ بابت هيءُ اکر ڏسي ٿو:

”روپلي ڪولهيءَ جو راڻي سان وفاداري ڪري سندس نالو اجا پيو ڳائجي . اهو سندس لاءِ امر انعام آهي.“ (ص_211) هن پهرين ڀاڱي ۾ روپلي جو ڦاهيءَ تي چڙهڻ، جنهن جي ڄاڻ اسان کي اڳتي هلي ورسي ملهائڻ ڪرڻي پئي، ڪو نالو ماتر اشارو به ڪونه ٿو ملي.

سرڳواسي اڄ اسان وٽ موجود نه آهي، نه ته پاڻ ئي ڪجهه ٻڌائي سگهي ها .البت هن منجهيل سٽ کي سنوٽ ۾ آٽيندڙ ڪي سنڌ جا ٿياڪڙ تاريخ نويس (جيڪر موجود هجن) اسان جهڙن طالبعلمن جي به طالبعلمن کي ڪو گس ٻڌائي نج ڄاڻ ڏين ته، حقي ڪردار سان انصاف ڪرڻ جي تقاضا پوري ٿي سگهندي.

هن ڏس ۾ شڪي امڪان هن طرح اڀري ٿو ته، روپلو ڪولهي ذات جو هو ان ڪري ڪيس فقط وفاداريءَ [جنهن جي طرح نوڪر وانگر لڳي ٿي] تائين ڳڻائي دنگ ڪيو ويو.

يا ائين به ٿي سگهي ٿو ته سرڳواسي رائچند جي ترتيب ڏنل ” تاريخ ريگستان “ جي ”اصل مسودي “ ۾ روپلي جي ڪردار کي حقيقت جي روبرو پيش ڪيو ويو هجي، پر ” ڪن سبٻن “ ڪري تراش خراش Subing جي سيراڻ تي آندو ويو هجي!؟ ڇاڪاڻ ته رائچند جي تاريخ ريگستان کي سنڌي ادبي بورڊ 1956ع ۾ ڇپائي هيٺ پڌرو ڪيو هو. بورڊ اسان جو خودمختياري (نيم سرڪاري) ادارو ضرور آهي، پر تخليقي ادب کان ورتيون وچڻ يا اڃا توڙي سنڌي جي جامع ۽ مستند تاريخ نه ڏيڻ ڪري پنهنجو پاڻ مرادو پرپور ۽ مڪمل ڪردار ادا نه ڪرڻ ڪري، ضروري نه آهي ته ان جي ڇاپيل هر ڪتاب کي مستند ۽ مڪمل سمجهيو وڃي پر گهٽ ۾ گهٽ هن ڏس ۾ رائچند جي اصل مسودي ۾ روپلي جو اهم ڪردار متعين نه ڪيو هجي، جنهنجو اسين گمان جي بنياد تي ذڪر ڪري رهيا آهيون !اهو به تڏهن غالب ٿيو، جڏهن خود روپلي جي برداري [ڪولهي] پنهنجي ارڏي ۽ جوڌي ڪردار روپلي کي ورسيءَ جي حوالي سان سرڳواسي رائچند جي مکيه نقطي کان هٽي ڪري بياني توڙي سانگ وسيلي

پيش ڪيو!

هن ڏس ۾ پيش ٿيندڙ صورتحال [ورسي] جي پيش نظر سرگهواسي ته مطمئن ڪندي ٿتو نظر اچي (يا ٿي سگهي ٿو ته هن جملن جي اٽت ڪان پوءِ پيو ڪو اهل قلم مطمئن ڪندڙ نقطئہ نظر ساڻ ڪري اچي يا نه اچي.)

اهو ته اڳتي هلي پڌائي سگهندو .البت ڪوڙ ساريون شابسون هجن اڳوٽي هڪ پرائمريءَ جي استاد ۽ حال ڪائونسل پريم پارڪريءَ کي، جنهن ڳوٺ پريم نگر لڳ نبي سر روڊ، ٿرپارڪر ۾ سنڌ جي هن لافاني ۽ ويڙهاڪ ڪردار "روپلو ڪولهي " جي پهريون گهمرو 125 ورسي پنهنجي برادري، ڪولهين جي سرواٽيءَ ۾ ڌوم ڌام سان ملهائي دم پٽي ڏيڪاريو!

هن ورسيءَ جو سٽاءُ ٽر جي برپٽ تي تڏا تنئوريون وڇائي ڪيو ويو هو. جنهن جو عملي پهلو منجهند 4 وڳي ڪان رات جو 12 وڳي تائين هلي پورو ٿيو.

اٽڪل 400 ڪن ڪولهي، جنهن ۾ پيدا، پار، جوان زائفون شامل هيون، موجود هئا. ويندي ويندي ننگر پار ڪان پڻ ڪجهه عقيدتمند ڪولهي پاڻ بيهي لٿا هئا. ميڙاڪي کي منهن ڏيڻ لاءِ نڪي ڊائس نڪي مائيڪ هئا. ڪو مقرر خطابي نه هو .گوڏو پڇي، پاٿولي، ماري ۽ ڪانپ پڌي ڪچهري ڪرڻ وارو ٺيٺ سنڌي ثقافت وارو سمان هو.

ڊزن کن جهونن ڪولهين شاعريءَ ۾ روپلي تي عقيدت جا گل نچاور ڪرڻ شروع ڪري ڏنا، وڏ ڦڙي جيئان پنهنجي ٻولي ۽ پنهنجي تڪ بنديءَ ۾ بر زبان پڙهندا ٿي ويا .ايڪڙ ٻيڪڙ نه سمجهندڙ بعض لفظن کي سمجهندي، روپلي سان وهيل تاريخي ويل تي پڻ متاثر ٿيندي ڏٺا پئي ويا.

هن ويهڪ پچاٽيءَ پريم پارڪريءَ ترجماني ڪندي ٻڌايو ته شاعري ۾ شاعرن روپلي کي ڪجهه هن ريت سوپارو بيان ڪندي ڳايوته : انگريز جڏهن سنڌ تي حملو ۽ فتح حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ نظام نافذ ڪرڻ وقت

جڏهن مختياركاريون قائم كيون ۽ ڏلون اوڳاڙڻ جو طريقو ٺافيو . ٽيليگراف جون تارون وڃائڻ وقت، كارندن ان، پكري، ككڙ وهٽ واني جي ڦرلٽ شروع كئي ته روپلي معاشي استحصال ۽ غلامي كرڻ بجاءِ انگريز سان ٽكر كائڻ جو وچن كيو. ۾ آزاديءَ جي جنگ شروع هئي .ان جي لهر ۾ هن سرويچ 5 هزار ماڻهن جو جٿو جوڙيو .انگريز كي كڙڪ پيئي .جنهن سازش جا چار وڃائڻ شروع كيا. آخركار انگريز جنرل ٽروٽ، حملو كيو، مگر نتيجي ۾ ياچ كائي حيدرآباد پڇي ويو. جتان وري هي نئين سر فوجي كيپ سان مسلح ٿي، ننگر پار پهتو. ۽ بعض مقامي ماڻهن جي غداريءَ كرڻ كري روپلي كي قيد كرڻ ۾ كامياب ٿي ويو. سندس ساٿين كي پيش پوڻ لاءِ جنرل ٽروٽ، متس طرح طرح جا اذيت ناك ظلم كرايا .ايتري قدر جو كپهه جي ٿهيل ڏيئي جي وٽن وانگر وٽون تاهي، سندس ڏهن ئي آڱرين كي ساڙيو ويو .پر هن سرويچ هك به ساٿي جو نالو ٻڌائڻ بجاءِ امر ٿي مرڻ كي ترجيح ڏني.

انگريز ٻي چال هلندي ۽ سندس وريتيءَ كي انعامن جي لالچ ڏيندي چيو ته تنهنجو مڙس حسين ۽ جوان آهي كيس سمجهائينس. هن پاڻ مائيءَ هام پري. كيس منگهرن ۾ واڙيل روپلي آڏو پيش كيو ويو .۽ مائي روپلي كي مخاطب ٿيندي چيو: " روپلا! تنهنجي قوم تنهنجي مرڻ تي ماتم ته برداشت كري ويندي، پر غداري هرگز برداشت نه كندي. چو جو مائرون اجان سند نه ٿيون آهن. جيكي اجا كيئي روپلا پيدا كنديون."

اهڙي طرح ٻيو كو چارو نه ڏسي انگريز جنرل هن سوڍي كي 21 آگسٽ 1859ع تي ٻيڙ جي وڻ هيٺان ڦاهي چاڙهي ڇڏيو. ان وڻ جي جاءِ تي هينئر كيڙ بيٺل آهن. پريم پاركري جي لنگ كاندارينڊز ترجماني كرڻ كان پوءِ، عملي سانگ شروع ٿيو. جنهن كي ناٽك به چئجي ته كو وڏاءُ كونه ٿيندو.

نيلي آڪاش هيٺ پونءَ پلاريءَ جي چاتيءَ تي روپلي جو فن ڪاريگريءَ جي اعتبار کان مٽيءَ جو بهترين مجسمون ٺاهي ان کي ان وقت جا ويس وڳا ۽ گلن جا هار پارائي، هٿ ۾ ترار ڏيئي دفاع جو سمبل بڻائي کڙو ڪيو ويو هو.

جڏهن ته ٻئي پاسي روپلي جو لشڪر جيڪو پڻ ٻن ڊزن کن نوجوانن تي مشتمل هو، جنرل تروٽ جا ڪجهه باوردي سپاهي تيار ڪري، ٻنهين ۾ جنگ ڪرائي ويئي. ان ويل ائين لڳي رهيو هو، ڄڻ سچي پچي جنگ ٿي رهي آهي!!

اهڙيءَ طرح هيءَ ورسي سنڌ جي ورقن کي اٿلائڻ لاءِ امنگون ۽ اتساهه ڏياريندي، رات جي رج ۾ پوري ٿي ويئي. ۽ پوءِ جو جتان آيو، اوڏانهن اسهڻ لاءِ ڪڪ پن ٿي ويو!

پورو ٿيو.